

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАҶУҲИШГОҲИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢТ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ

MINISTRY OF CULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2021, № 3 (55)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно-аналитическое издание
2021, № 3 (55)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2021, № 3 (55)

Душанбе – 2021

ТДУ 37 тоҷик+008+025+9 тоҷик+792 тоҷик
ТКБ – 71.0+71.4 (2 тоҷик)+63.3 (2 тоҷик)+85.313 (2 тоҷик)+78.34 (2 тоҷик)
П–14

Паёмномаи фарҳанг: нашрияи илмию таҳлилии Пажӯҳишгоҳи илмӣ – тадқиқоти фарҳанг ва иттилоот / Сармуҳаррир Д. Раҳимӣ; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – № 3 (55). – 128 с.

Муассиси маҷалла:
Пажӯҳишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва иттилооти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳимӣ Дилшод

Комилзода Шариф

Муродӣ Мурод Бердӣ

Муллоаҳмадов Мирзо

Ўлмасов Фирӯз

Камолов Ҳамзахон

Иброҳимзода Муродалӣ

Раҳимзода Кароматулло

Табаров Маҳмадулло

САРМУҲАРРИР:

номзади илмҳои филологӣ, директори
Пажӯҳишгоҳи илмӣ–тадқиқоти фарҳанг ва
иттилооти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҶОНИШИНИ САРМУҲАРРИР:

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини
директори ПИТФИ оид ба корҳои методӣ

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

доктори илмҳои филологӣ, профессори
ДМТ.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

доктори илмҳои филологӣ, профессор,
узви вобастаи АМИТ

доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессори
кафедраи таърих ва назарияи мусиқии
ДДФСТ ба номи М. Турсунзода

доктори илмҳои таърих, сарҳодими
Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши
АМИТ

доктори илмҳои таърих, профессори
кафедраи санъатшиносии Донишкадаи
давлатии санъати тасвирӣ ва дизайн.

номзади илмҳои санъатшиносӣ, директори
Филармонияи давлатии Тоҷикистон ба номи
А. Ҷӯраев

номзади илмҳои санъатшиносӣ, ходими
илмии шӯбаи таърихи санъати Институти
таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии
ба номи Аҳмади Дониши АМИТ

Маҷалла соли 2000 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 шумора нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №101/МҚ-97 аз 11 марти соли 2019 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.11.2020, №222 ворид гардидааст.

Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёнаи 2). Сономаи пажӯҳишгоҳ: www.pitfi.tj; сономаи маҷалла: www.farhangnoma.tj; e-mail: f_rayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84. Индекси обуна: 77728.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №532–09/2013 аз 12 сентябри соли 2013 дар Индекси иқтибосҳои илмӣи Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст дар системаи индекстсионии мазкур дар бораи шумораҳои чошуда маълумот ворид менамояд.

Дараҷаи илмӣ мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Нуқтаи назари муаллифон метавонад бо назари идораи маҷалла мувофиқ набошад. Бознашри мавод танҳо бо ризоияти хаттии идораи нашрия ва иқтибос ба маҷалла сурат мегирад.

Матни мукаммали маводи чопӣ дар сономаи расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст.

УДК 37 тадж+008+025+9 тадж+792 тадж
ББК – 71.0+71.4 (2тадж)+63.3 (2тадж)+85.313 (2тадж)+78.34 (2тадж)
В–38

Вестник культуры: научно-аналитическое издание Научно-исследовательского института культуры и информации / Гл. редактор Д. Рахими; ответственный редактор М. Муроди. – Душанбе: Аржанг, 2021. – № 3 (55). – 128 с.

Учредитель журнала:
Научно-исследовательский институт культуры и информации
Республики Таджикистан

Рахими Дилшод

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

кандидат филологических наук, директор
Научно-исследовательского института
культуры и информации Республики
Таджикистан

Комилзода Шариф

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

кандидат педагогических наук, доцент,
заместитель директора НИИКИ по методи-
ческой работе

Муроди Мурод Берди

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

доктор филологических наук, профессор ТНУ.

Муллоахмадов Мирзо

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

доктор филологических наук, профессор, член
корреспондент АН РТ

Улмасов Фируз

доктор искусствоведения, профессор кафедры
история и теории музыки ТГИКИ имени
М. Турсунзаде

Камолов Хамзахон

доктор исторических наук, главный научный
сотрудник Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

Иброҳимзода Муродали

доктор исторических наук, профессор
кафедры искусствоведения Таджикского
государственного института изыска
изобразительного искусства и дизайна

Рахимзода Кароматулло

кандидат наук искусствоведения, директор
Государственной филармонии Таджикистана
им. А. Джураева.

Табаров Маҳмадулло

кандидат наук искусствоведения, научный
сотрудник Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

Журнал основан в 2000 г. Выходит 4 раз в год.

Журнал снова зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан
№101/Ж-97 от 11 марта 2019 г.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов (изданий)
рекомендованных ВАК Республики Таджикистан от 3.11.2020, №222.

Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж).
Сайт института: www.pitfi.tj; Сайт журнала www.farhangnoma.tj; e-mail: f_payom@gmail.com; Тел.:
(+992 37) 233-58-84; Индекс подписки: 77728.

Журнал, на основе лицензионного договора №532-09/2013 от 12 сентября 2013 года,
включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно
предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Авторы несут ответственность за содержание материалов. Точка зрения авторов может не
совпадать с мнением редакции. Полное или частичное воспроизведение материалов,
опубликованных в журнале, допускается только с письменного разрешения редакции.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещаются в официальной сайте
журнала.

DC 37 Taj +008+025+9 Taj +792 Taj
BC – 71.0+71.4 (2Taj)+63.3 (2Taj)+85.313 (2 Taj)+78.34 (2Taj)
H–11

Herald of Culture: scientific and analytic edition of the Research Institute of Culture and Information / Editor in Chief D. Rahimi; Responsible Editor M. Murodi. – Dushanbe: Arzhang, 2021. – № 3 (55). – 128 p.

HERALD OF CULTURE

Founder of the journal

Research Institute of Culture and Information (RICI)
of the Republic of Tajikistan

Rahimi Dilshod

EDITOR IN CHIEF,

Candidate of philological sciences,
Director of the Research Institute of Culture
and Information of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

DEPUTY EDITOR

Candidate of pedagogical sciences, docent,
Deputy Director of the RICI for methodical issues.

Murodi Murod Berdi

RESPONSIBLE EDITOR:

Doctor of philological sciences,
Professor of the TNU.

EDITORIAL BOARD:

Mulloahmadov Mirzo

Doctor of philological sciences, Professor,
Correspondent member of the NAST.

Ulmasov Firuz

Doctor of art sciences, Professor of the Department
of history and theory of the TSICA named after M.
Tursunzoda

Kamolov Hamzakhon

Doctor of historical sciences, Main scientific fellow
of the Ahmad Donish Institute of history,
archeology and ethnography, NAST.

Ibrohimzoda Murodali

Doctor of historical sciences, Professor of the
department of Art Studies, Tajik State Institute of
Fine Arts and Design.

Rahimzoda Karomatullo

Candidate of art sciences, Director of the State
Philharmony of Tajikistan named after
A. Juraev.

Tabarov Mahmaddullo

Candidate of art sciences, scientific fellow of the
Ahmad Donish Institute of history, archeology
and ethnography, NAST.

The journal established in 2000. Issued 4 times a year.

The journal was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan and obtained the Certificate №101/jr in March 11, 2019.

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals (publications) recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Tajikistan from 3.11.2020, No. 222.

Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev avenue 17 (second floor). Tel.: (+992 37) 233-58-84;
Website of organization: www.pitfi.tj; Website of the journal: www.farhangnoma.tj; e-mail: f_payom@gmail.com; Subscription index: 77728.

The journal was included under License contract №532–09/2013 since September 12, 2013, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata. The authors are responsible for the content of the materials. The authors' point of view may not coincide with the opinion of the editorial Board. Full or partial reproduction of materials published in the journal is allowed only with the written permission of the editorial Board.

The full text versions of the published materials are available in the journal's official website.

ТДУ: 001(092)+9тоҷик+37тоҷик+008+78тоҷик
 Набиев В.

АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ – ПОСДОРИ МЕРОСИ ФАРҲАНГИИ ТОҶИКОН

Фарзанди фарзонаи халқи тоҷик, академики Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, Қаҳрамони Тоҷикистон Бобоҷон Ғафуров тамоми ҳаёти худро ба омӯзиши ва таърихи қардани таърихи халқи тоҷик ва ба таваҷҷуҳи аҳли ҷомеаи ҷаҳон расонидани он бахшидааст.

Мақолаи мазкур ба саҳми академик Бобоҷон Ғафуров дар таҳқиқ ва ҳифзи мероси фарҳангии тоҷикон бахшида шудааст.

Дар асоси маводи муътамад нақши Бобоҷон Ғафуров дар таҳқиқи таърих ва тамаддуни Шарқ, татбиқи барномаи “Шарқ-Ғарб” инъикос гардидааст.

Китоби муқаддаси зардуштиён “Авесто” яке аз ёдгориҳои қадимтарини на фақат форсизабон, балки фарҳанги ҷаҳонӣ мебошад. Дар мақола ба саҳми мутафаккирони атиқа Плутарх, Диоген, Лаэртский, олимони Чорч Бруче, Анкетил Дюперрон, Пури Довуд дар таҳқиқи ин ёдгориҳои беназири фарҳанги қадим ва баҳои ба онҳо додаи академик Бобоҷон Ғафуров таваҷҷуҳ дода шудааст.

Ҳамзамон дар мақола қайд шудааст, ки дар фаъолияти илмӣ академик Бобоҷон Ғафуров самти навтаҳқиқи афкори адабӣ илмӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ як қатор фарзандони барҷастаи Шарқ, ки онҳоро даврони Сомониён ба арсаи таърих муаррифӣ намудааст, ба вуҷуд омад.

Дар мақола фикру мулоҳизаҳои академик Бобоҷон Ғафуров дар шоҳасари “Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна” доир ба ҳифзи хотираи таърихӣ баррасӣ гардидааст.

Мақоми хоссари ғамхориҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва арҷгузориҳои ба шахсиятҳои барҷаста, аз ҷумла академик Бобоҷон Ғафуров шиғол менамояд.

Калидвожаҳо: *академик Бобоҷон Ғафуров, мероси фарҳангӣ, барномаи “Шарқ-Ғарб”, Авесто, мутафаккирони замони Сомониён, шоҳасари “Тоҷикон”, хотираи таърихӣ, Шаишақом, ЮНЕСКО, тамаддуни ҷаҳонӣ.*

Мероси фарҳангӣ ҳамеша ҳамчун асоси рушди маънавии наслҳо хизмат мекард. Дар вай арзишҳои гуманистие ғун шудаанд, ки дар замони муосир, ба инкишофи маънавии шахс мусоидат мекунанд. Дар ин раванд таҳқиқи мероси фарҳангии тоҷикон аҳамияти калони илмӣ амалӣ ва байналхалқӣ дорад. “Ба шарофати соҳибистиқлолӣ, - қайд менамояд, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, мо дар самти ҳифзу нигоҳдории мероси фарҳангии халқи куҳанбунёдамон тамоми тадбирҳои имконпазирро андешидем ва дар даврони начандон тӯлонӣ ба эҳё

кардану таҳким бахшидани асолати миллӣ, забон ва фарҳанг, ки рукнҳои асосии давлатдорӣ мебошанд, муваффақ гардидем.

Фарҳанги миллии мо заминаҳои устувор дошта, бо таъриху анъанаҳои қадима ва гуногунрангиву хусусиятҳои хоси худ, аз ҷумла осори хаттии нодир, мусаввараҳои камназир, мусиқии “Шашмақом”, “Фалак” ва садҳо дастоварду падидаҳои дигари ҳунару адаб имрӯз дар ҷаҳон машҳур аст.

Ин мероси пурғановати миллиро ҳифз кардан ва таъмин намудани рушди минбаъдаи он вазифаи на танҳо давлат, балки қарзи вичдониву инсонии ҳар як фарди соҳибфарҳанги кишвар, махсусан зиёиён мебошад”[5].

Фарзанди шарафманди халқи тоҷик, ходими барҷастаи ҳизбию давлатӣ, директори Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ академик Бобоҷон Ғафуров тамоми ҳаёти худро ба таҳқиқ ва машҳур кардани халқи тоҷик ва ба манзури аҳли ҷомеаи ҷаҳон расонидан он бахшидааст.

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бо назардошти хизматҳои бузурги Бобоҷон Ғафуров навишта буд: “Китоби “Тоҷикон” барои болоравии худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллии халқи мо дар ҳақиқат такони ҷиддие гардид. Маҳз аз ҳамин хотир ба Бобоҷон Ғафуров унвони олии Ватан – “Қаҳрамони Тоҷикистон” дода шуд.

“Тоҷикон” воқеан шиносномаи миллат аст. Ин шоҳасари безавол, ки меҳнати сисолаи олим аст, аз ҷумла таҳқиқоти бунёдӣ ва фарогирандаи таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Ин асар, барҳақ китоби рӯйимизии ҳар як фарди соҳибмаърифати тоҷик мебошад ва барои ҳудогоҳии миллӣ ва рушди тафаккури таърихии мардуми мо чун обу ҳаво зарур аст. Агар мо аз роҳи тайкардаи пур аз шебу фарози миллати худ огоҳии нисбатан пурра медоштем ва аз хатоҳои содирнамудаи ниёгонамон сабақ мегирифтем, шояд тӯфони офатбори ҷанги шаҳрвандӣ, ки мо ба он дучор омадем, чунин ранги фоҷиавӣ намегирифт.

Бешак, як сарчашмаи худшиносии миллӣ маҳз ошноӣ ба гузаштаи пурифтихор ва мероси таърихӣ аст. Ҷомеа то хотираи қавии таърихро, ки дар осори фарҳангиву илмии бостон маҳфуз аст, аз худ накунад, аз хираду заковати гузаштагон баҳраманд нашавад, дар тамоми риштаҳои зиндагӣ ба дастовардҳои дилхоҳ ноил шуда наметавонад”[9, с. 333].

Дар солҳои тӯлонӣ Бобоҷон Ғафуров ба таҳқиқи таърих ва тамаддуни Шарқ машғул буд. Ӯ солҳои 1957-1966 дар қори таҳия ва амалӣ намудани ҳуҷҷатҳои ЮНЕСКО ҳамчун раиси Кумитаи Шӯравии “Шарқу Ғарб” фаъолона ширкат намуда, дар мавзӯи “Омӯзиши тамаддуни Осиёи Марказӣ” лоиҳаи муҳимро ба ин ташкилоти бонуфуз пешниҳод кард. Бобоҷон Ғафуров минбаъд ҳамчун Президенти Ассоциатсияи байналмилалӣ оид ба омӯзиши тамаддуни Осиёи Марказӣ дар қабул ва татбиқи ин лоиҳа саҳми бузург гузошт.

Солҳои минбаъда дар доираи ин лоиҳа таҳти сарпарастии ЮНЕСКО омода ва нашр шудани асари бисёрҷилдаи “Таърихи тамаддуни Осиёи Марказӣ” намунаи хуби муттаҳидии олимони мамлакатҳои гуногун бо мақсади ҳамкории бевосита дар таҳқиқи

таърихи фарҳанги халқҳои минтақа, дарёфти роҳҳои муносиби инкишофи муколама мебошад.

Конфронси байналмилалии ЮНЕСКО оид ба таърих, бостоншиносӣ ва фарҳанги Осиёи Марказӣ дар замони Кушонӣ, доир ба таърихи интишори афкори ҷамъиятӣ дар Осиёи Марказӣ, роҷеъ ба мутобиқсозии таҳқиқоти бостоншиносӣ ва ғайра, ки бо ташаббус ва ширкати фаёлонаи Бобоҷон Ғафуров дар Душанбе, Деҳлӣ ва Кобул баргузор шуда буданд, дар омӯзиш ва тарғиби фарҳанги ғании халқҳои ин сарзамин иқдоми ҷиддӣ ва муассир гардиданд [9, с. 332].

Қалби антиқии ниёғони тоҷикон – халқҳои эрони шарқӣ маънавиёти онҳо буд, ки аз дини қадимтарини онҳо – зардуштӣ, таълимоти паёмбар Зардушт бармеояд. Китоби муқаддаси зардуштиён “Авесто” яке аз ёдгориҳои қадимтарини на фақат эронизабон, балки фарҳанги ҷаҳонӣ мебошад. Вай се ҳазор сол пеш дар асри X то милод офарида шудааст. Мувофиқи ривоятҳо вай аз 21 китоб ва, чи тавре ки манбаҳои юнонӣ шаҳодат медиҳанд, аз ду миллион мисраъ иборат мебошад.

Дини қадимтарини халқҳои эронӣ, ки дорои ҷаҳонбинии аслии мебошад, дар тӯли ҳазорсолаҳо таъсири худро дар тамоми Шарқи Наздик, Ҳиндустони Шимолӣ расонидааст.

Яке аз низоми мукаммали этникии дар “Авесто” коркардашуда, ки мухтасар дар сегона (триада) ифода ёфтааст “гуфтори нек”, “пиндори нек”, “рафтори нек”, дар ҳама давру замон арзишҳои умумиинсонии худро гум накардааст. Мувофиқи эътирофи умумии авестошиносон “Авесто” ба динҳои иудаизм, буддӣ, христианӣ ва ислом таъсири калон расонидааст.

Чӣ тавре, ки академик Бобоҷон Ғафуров дар мақолааш “Дар бораи робитаҳои Осиёи Миёна ва Эрон дар замони Ҳахоманишҳо (асарҳои VI- IV то милод) шаҳодат медиҳад, дини зардуштӣ, умуман, ба олимони Юнони қадим, ки дар бораи он рисолаҳои махсус навиштаанд, маълум буд. Масалан, Арасту дар бораи сеҳр асар навишта буд, ки аз он то замони мо фақат порчаҳо мондаанд. Дар бораи дини зардуштӣ Плутарх, Диоген, Лаэртский ва дигарон навиштаанд. Инчунин дар бораи зардуштия бо забони юнони қадимӣ муаррихи ҳиндуии асри V то милод Ксанф, муаррихи бобулистонӣ Беррос, файласуф Билон аз Библи ва дигарон эҷод намудаанд. Мавқеи асосии дини зардуштӣ ба низоми фалсафии юнониёни қадим таъсир расонида буданд [3, с. 464].

Дар соли 1723 англис Ҷорҷ Бруче аз Ҳиндустон дастнависи “Авесто”-ро овард, аммо солиёни дароз вай ноҳонда монд, то давре, ки ба дастнавис олими франсавӣ Анкетил Дюперрон (солҳои 1731-1805) шинос шуд. Вай ба Ҳиндустон рафта солҳои тӯлонӣ мобайни форсҳо гашт, расму оин ва дини онҳоро омӯхт, бо ёрии муаллимони дарси фикҳ тарҷумаи “Авесто”-ро таҳия намуда, соли 1773 онро нашр кард. Аз ҳамагон замон олимони ҷаҳон таҳқиқи ин ёдгории беназири фарҳанги қадимро идома медиҳанд [6].

Асосгузори омӯзиши “Авесто” бо забони форсӣ олими эронӣ Пури Довуд мебошад.

Ба масъалаи омӯзиш ва қисман тарҷимаи “Авесто” муҳаққиқони рус Е.Э. Бертелс, И.С. Брагинский, С.Н. Соколов, И.М. Оранский, Г.К. Зелман, А.А. Фрейман, И.М. Стеблин-Каменский ва дигарон машғул шудаанд.

Мувофиқи қарори ЮНЕСКО ва бо мақсади эҳёи анъанаҳои фарҳангии халқи тоҷик, бо дарки саҳми ниёгонамон дар тамаддуни ҷаҳонӣ, инчунин инкишофи фарҳангии рукнҳои худшиносии миллӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 14-уми марти соли 2001 “Дар бораи ҷашнгирии 2700-солагии таълифи “Авесто” қарор қабул кард.

Дар асоси қарори мазкур моҳи сентябри соли 2001 дар шаҳри Душанбе Симпозиуми байналмилалии “Авесто ва фарҳанги ҷаҳонӣ” баргузор гардид.

Маълум аст, ки тоҷикон ҳамчун халқ дар арсаи фарҳангӣ-сиёсӣ дар асрҳои VIII-IX милодӣ ба вучуд омадааст. Пайдоиши онҳо дар ин вақт замони эҳёи Шарқи миёнагӣ гардид, ки бо пайдоиши аввалин давлати тоҷикони муосир – давлати Сомониён вобастагӣ дорад.

Комебии бузургтарини тамаддуни ҷаҳонӣ, шоҳроҳи вай дар ин айём бо номи донишмандон Ар-Розӣ, Ал-Хоразмӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Форобӣ, Берунӣ, Абуалӣ ибни Сино ва бисёр ходимони машҳури илм, фарҳанг ва давлат алоқаманд мебошад.

Муаррихони тоҷик Сайдулло Абдуллоев ва Ғафур Ҳайдаров андешаи мазкурро ривож дода, дар китоби “Фарзанди бузурги Тоҷикистон” қайд менамоянд: “Дар ибтидои солҳои 70-ум дар эҷодиёти илмии академик Б.Ғафуров самти нав – таҳқиқи афкори адабӣ, илмӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ як қатор фарзандони Шарқ, ки онҳоро ба арсаи таърих замони сомониён ҳидоят карда буд, ба вучуд омад”[1, с. 146].

Масалан, дар соли 1972 академик Бобоҷон Ғафуров ба нашри русии асари безаволи Абулқосим Фирдавсӣ “Шоҳнома” сарсухани пурмухтаво навишта, Фирдавсиро “шаъну шараф ва ифтихори фарҳанги ҷаҳонӣ” номид.

Академик Бобоҷон Ғафуров соли 1974 дар “Курьер ЮНЕСКО” мақолаи “Абу Райҳон Муҳаммад ибни Аҳмад ал-Беруниро нашр кард. Дар соли 1975 бошад, дар бораи философи барҷастаи асримиёнагии Осиёи Маркази Форобӣ мақола таҳия намуд, ки он таҳти унвони “Абу Наср ал-Форобӣ ва замони ӯ” дар шумораи ҳаштуми “Вестник Академии наук СССР” (“Паёми Академияи илмҳои ИҶШС”) ба чоп расид.

Боиси зикр аст, ки дар доираи ҷашнгирии 1100-солагии таъсисёбии давлати Сомониён бо дастгирии бевоситаи Шӯрои байнипарламентии Ассамблеяи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, маъмурияти Санкт-Петербург 28 – 29-уми апрели соли 1999 дар Қасри Таврический Санкт-Петербург Конференсияи илмӣ байналхалқӣ бахшида ба ҷашни пуршукӯҳ баргузор гардид. Дар маъруза ва гузоришҳои илмӣ олимони намоёни тоҷик ва хориҷӣ Б.Ставиский “Давраи Сомониён ҳамчун яке аз марҳилаҳои муҳимтарини этногнези халқҳои мовароуннаҳри Осиёи Миёнагӣ”, Б.Литвинский “Сарчашмаи тамаддуни Сомониён”, Н.Неъматов “Эҳёи тоҷикон ва давлати Сомониён”, Б.Маршак “Синтези фарҳангии Хуросону Мовароуннаҳр дар давраи Сомониён ва решаҳои таърихӣ он”, М.Миршоҳӣ “Таълимот

роҷеъ ба дарки шуоъ дар фалсафаи давраи Сомониён”, М.Илолов ва У.Мирсаидов “Аз таърихи афкори илмии давраи Сомониён” ва дигарон ҳамаҷониба ва асоснок саҳми давлати Сомониён дар таҳкими робитаҳои сиёсӣ, хоҷагӣ ва фарҳангӣ бо халқҳои Осиёи Марказӣ ва тамоми ҷаҳонӣ фарҳангии асрҳои IX – X инъикос гардиданд.

Конференсия аз ҷиҳати аҳамиятнокии худ мактаби дӯстии халқҳо буд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар конференсия суханронӣ намуда, гуфта буд: “Ба ақидаи ман, иштироккунандагони конфронси имрӯза дар масъалаҳои зерин бо ман ҳамфикр хоҳанд гашт:

Аввалан, таърихи гузаштаи халқҳо, дӯстию ҳамёри ва равобити давлатҳои мо ба вучуди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва воқеаҳои дигари имконпазир, ки ҳар халқ бо онҳо рӯ ба рӯ шуда метавонад, набояд фаромӯш шуда, мисли он ки шохобҳои дарёи бузурги аз пиряхҳои абдаии кӯҳҳои баланд ибтидо ёфта, аз ҳамдигар ҷудо шуда наметавонанд, ҷудо гарданд.

Дувум, фарҳангу ҳунари аҳди Сомониён имрӯз сарвати умумии халқҳои Осиёи Марказӣ, Қазоқистон ва тамоми Шарқи Наздик гардида, ба мероси бебаҳои халқҳои ҷаҳон табдил ёфтааст. Ва мо, тоҷикон, инро ба ҳубӣ мефаҳмем ва дарк менамоем. Бинобар ин бо камали боварӣ гуфтан мумкин аст, ки 1100-солагии давраи шукуфонии фарҳангу ҳунари Сомониён ҷашни бузурги тамоми халқҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил мебошад” [11, с. 104].

Вобаста ба ин профессори Донишгоҳи Гарварди Иёлоти Муттаҳидаи Америка Ричард Фрай изҳор менамояд: “Ҳар дафъае, ки ба Тоҷикистон мебиёям, гулзори дили ман зери нурҳои муҳаббати дӯстон мешукуфад. Ва гӯе ман ҷавон мешавам, зеро ташнаи вохӯриям. Аз ман борҳо мепурсанд, ки чӣ зарурат барои омӯхтани забони тоҷикӣ буд ва ман ҷавоб меодам, ки ягон зарурат ба ғайр аз амри дил ва мубталои муҳаббати беканор ба Шарқ, набуд” [14].

Дар соли 1980 дар нашриёти “Наука” асари якҷояи академик Б.Ғафуров ва муаррихи юнонӣ Д.И.Сибукидис монографияи “Искандари Македонӣ ва Шарқ” аз ҷоп баромад. Асари мазкур, ки саҳми бузург дар таърихнигории ҷаҳон оид ба давраи эллинизми ибтидо буд, охири асари Б.Ғафуров мебошад.

Дар сарсухани китоб академик М.А.Коростовсев чунин навиштааст: “Қисмати муҳим ва асосии рисолаи Б.Ғафуров ва Д.Сибукидис муҳим будани мавзӯи он аст: дар шароити ҳозира, ҳангоме ки дар ҷаҳони сармоядорӣ бештар ба мавзӯи Искандар тавачҷуҳ зоҳир мегардад, то ки “ақибмондагии абадӣ” ва “ноқисии” халқҳои Шарқро нишон диҳанд, хулосаҳои муаллифони рисола ақидаҳои идеологии буржуазиро дар соҳаи таърихи дунёи қадим фош ва безътибор месозад” [7, с.4].

Дар яке аз гузоришҳои худ дар бораи аҳамияти актуалӣ доштан ва ба замон пайвастании тадқиқотҳои илмӣ сухан ронда Б.Ғафуров чунин қайд карда буд: “Актуалӣ будани мавзӯи танҳо аз рӯи хронология муайян карда намешавад. Ҳама гуна тадқиқоте, ки проблемаҳои умдатарини инкишофи таърихӣ ва фарҳангии халқҳои Шарқро равшан

месозад, ақидаҳои наҷодпарастона ва иртиҷони шарқшиносони буржуазиро фош месозад, саҳми халқҳои Шарқро ба хазинаи маданияти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, таҳқиқоти актуалӣ ва зарур аст”[2, с. 23 - 24].

Академик Б. Ғафуров хотираи таърихро ҳифз намуда дар асари бунёдиаш “Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав” навишта буд: “Муаррихони буржуазӣ сафарҳои ҷангии Искандари Мақдуниро ҳамчун ҳодисаи прогрессивӣ ба қалам дода, вале аз он амри воқеӣ, ки мақсади асосии лашкаркашиҳои Искандар маҳз ба тасарруфи Юнон даровардани кишварҳои Шарқ, васеъ кардани доираи тичорат, истисмор намудани халқҳои Машриқзамин ва ба ғорат бурдани сарвати онҳо буд ва ҳамаи инҳо бо қатли оми аҳолии маҳаллӣ анҷом мепазирuft, чашм пӯшиданд...

Аксари муаррихони буржуазӣ таъсири маданияти Юнонро ба маданияти Шарқ (ки дар ҳақиқат ҳам бузург буд) хотирнишон намуда, вале аз хусуси комёбиҳои маданияи халқҳои Шарқ, ҳатто лаб во накардаанд. Аммо ҳақиқат ин аст, ки маданияти ҳазорсолаи Шарқ ба маданияти Юнон ва дигар мамлакатҳои Ғарб таъсири бузург ва ҳамаҷониба расонидааст”[4, с. 104].

Муаррихони тоҷик А.Мухторов ва Ш.Шарифов дар бораи бозътимод ва устувор будани Б.Ғафуров нисбат ба хулоса ва ақидаҳои худ дар китоби “Тоҷикон” чунин қайд менамоянд: “Б.Ғафуров таълифи номбурдари (Искандари Македонӣ ва Шарқ) дар ҳоли беморӣ анҷом дода ва эҳтимолан ба таъхир афтодани интишори онро эҳсос намуда аз муҳаррири китоб академик М.А. Коростовсев хоҳиш намудааст, ки агар зарурати дар дастнависи китоб ягон тасҳеҳ, ё тағйироте дохил кардан пайдо шавад, онҳо набояд бо ақидаи муаллиф, ки дар як қатор асарҳо, алалхусус дар “Тоҷикон” баён ёфтаанд, муҳолифат кунанд. Ва ин хоҳиш ба назар гирифта шудааст” [8, с. 146-147].

Қобили қайд аст, ки асари Б.Ғафуров ва Д.И. Субикидис “Искандари Македонӣ ва Шарқ” дар соли 1982 бо забони русӣ дар Афина ва соли 1989 бо забони юнонӣ дар нашриёти “Епистама” бознашр шудааст [12, с. 80].

Академик Б.Ғафуров дар эҳёи санъати мусиқии классикии тоҷик – “Шашмақом” низ саҳми арзанда гузоштааст. Соли 1974 бо ташаббуси ӯ қарори Управлениаи санъати назди Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон дар бораи сабти адвории (нотавии) “Шашмақом” ба тавсиб расид. Барои сабти адвории “Шашмақом” Фазлиддин Шаҳобов, Шоҳназар Соҳибов, Бобоқул Файзуллоев ва В.Беляев ҷалб карда шуда буд [13, с. 217].

Дар натиҷаи иштироки фаъолона ва дастгирии Б.Ғафуров мероси мусиқии классикии тоҷикон “Шашмақом” сабт ва дар 5 ҷилд дар Москва нашр гардид.

Маҳз бо талаби исроркоронаи Б.Ғафуров соли 1972 Ф.Шаҳобов, Ш.Соҳибов, Б.Файзуллоев ва В.Беляев сазовори Ҷоизаи давлатии ҶШС Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ шуданд.

Дар замони муосир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди санъати мусиқии классикии тоҷик “Шашмақом” ва “Фалак” аҳамияти хосса медиҳад. “Мо бояд ба фарҳанги худ ҳамеша ифтихор дошта бошем, – таъкид менамояд Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат,

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон. Мероси мусиқии ҷаҳонӣ эътироф шудани “Шашмақом” аз ҷониби ЮНЕСКО ва ба мусиқии “ Фалак”-у ёдгориҳои қадима, аз ҷумлаи Аҷинатеппа, Саразм, Тахти Қубод, Хулбук, Ҳисор, Шахристон таваҷҷӯҳ зоҳир намудани кишварҳои ҷаҳон ва ЮНЕСКО гувоҳи дар сатҳи фарҳанги ҷаҳонӣ эътироф шудани фарҳангу таърихи миллати мо мебошад. Мо дар баробари ҳифз ва пос доштани онҳо, инчунин бояд ин мероси куҳанбунёдро такмил ва обод намоем ” [10, с. 326].

Исботи гуфтаҳои боло, чорабиниҳои фарҳангии Тоҷикистон дар толори бузурги ЮНЕСКО ва театри зеботарини Аврупо “Гранд-Опера”-и Париж бори дигар нишон доданд, ки санъати касбии тоҷик метавонад дар саҳнаҳои бузургтарини дунё диққати тамошобинонро ҷалб намуда, сарвати бебаҳои фарҳанги миллати тоҷикро муаррифӣ намояд.

Саҳми бузурги академик Бобоҷон Ғафуровро дар таҳқиқи тамаддуни ҷаҳонӣ ба инобат гирифта бо қарори ЮНЕСКО 90-солагии Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Бобоҷон Ғафуров тантанавор қайд карда шуд.

Директори собиқи Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Федератсияи Россия, доктори илмҳои таърих, ҳиндушинос Р.Б. Рибакон ба нақши Бобоҷон Ғафуров дар таҳқиқи тамаддуни ҷаҳонӣ ва пойдеории Институти шарқшиносӣ баҳои арзанда дода чунин навиштааст: “Замоне ки Б.Ғ. Ғафуров институти мо – маркази қадимию муҳташами гуманитарии илмӣ, “Штаби асосӣ”-и шарқшиносиро роҳбарӣ мекард (солҳои 1956-1977), он давра асри тиллоии соҳаи мо буд. Ин ёдгориҳо ман ва мисли ман ҳамтоёни хушбахтам, ки ба ҷодаи илм бо дуои Ғафуров ворид гардидаанд, ҳифз менамоем. Насли дигаре, ки баъди даргузашти ӯ ба илми шарқшиносии пайванд шуданд, ҳамеша аз фазаи муаттару равшани анъанаҳои ғафуровӣ баҳраманд буданд ” [12, с. 33-34].

Ҳамин тавр, омӯзиш ва ҷамъбасти асарҳои академик Бобоҷон Ғафуров имконият медиҳад хулоса намоем, ки мероси фарҳангии тоҷикон дар тамаддуни ҷаҳонӣ мақоми сазоворро ишғол намудааст ва ин мавқеоро ниғаҳ хоҳад дошт.

Адабиёт

1. Абдуллоев, С. Великий сын Таджикистана / С.Абдуллоев, Г.Хайдаров.- Худжанд,1998.
2. Гафуров, Б. Актуальные задачи советского востоковедения / Б.Гафуров // Вестник АН СССР. – 1957 – № 9. – С.13-24.
3. Гафуров, Б. Избранные труды / Б.Гафуров. – М.: Наука, 1985. – 544 с.
4. Гафуров, Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б.Гафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.
5. Зиёӣён ба раванди пешрафти ҷомеа набояд бетараф бошанд: Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёӣёни мамлакат, 20 март соли 2017 // Садои мардум. – 2017. – 22 март.
6. И сегодня “Авеста” вызывает интерес // Народная газета. – 2001. – 6 сентябрь.

7. Коростовцев, М.А. Предисловие / М.А. Коростовцев // Б.Гафуров, Д.И. Цибукидис. Александр Македонский и Восток. – М.: Наука, 1980. – С.3-5.

8. Мухторов, А. Академик Бобочон Гафуров / А. Мухторов, Ш.Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 208 с.

9. Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагор / Э. Раҳмон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 364 с.

10. Раҳмонов, Э. Барои рушди фарҳанг ва санъати миллӣ: Суханронӣ дар мулоқот бо иштирокчиёни Рӯзҳои фарҳанги Тоҷикистон дар Федератсияи Русия ва Рӯзи Тоҷикистон дар ЮНЕСКО, 7 ноябри соли 2005/ Э.Раҳмонов // Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2006. – Ҷ.6. – С.324-327.

11. Раҳмонов, Э. Давраи тиллоии тоҷикон: Суханронӣ дар конференсия байналхалқии илмӣ бахшида ба 1100-солагии давлати Сомониён, Санкт-Петербург, 28 апрели соли 1999 / Э.Раҳмонов // Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷ.3. – С.96-105.

12. Усмонов, А. Тоҷикшиноси бузург / А. Усмонов. – Хучанд: Меъроҷ. – 2017. – 136 с.

13. Ҳакимов, Н. “Шашмақом” дар қарни XX. – Хучанд, 2006. – 408 с.

14. Чархи гардун. – 1999. – 8 сентябр.

Набиев В.

АКАДЕМИК БОБОДЖОН ГАФУРОВ – ХРАНИТЕЛЬ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКОВ

Выдающийся сын таджикского народа, академик Академии наук СССР, Герой Таджикистана Бободжон Гафуров всю свою жизнь посвятил изучению и прославлению истории таджикской нации и доведению её до сведения всего мирового сообщества.

Данная статья посвящена вкладу академика Бободжона Гафурова в изучение и сохранение культурного наследия таджиков.

На основе фактических материалов освещается роль Бободжона Гафурова в изучении истории и цивилизации Востока, осуществлении программы “Восток – Запад”.

Священная книга зороастрийцев “Авеста” является одним из древнейших памятников не только ираноязычной, но и мировой культуры. В статье особое внимание уделено вкладу древних мыслителей Плутарха, Диогена, Лаэртского, ученых Джорджа Бручье, Анхетила Дюперрона, Пури Довуда в изучение этого уникального древнейшего культурного наследия и оценки Бободжона Гафурова их деятельности.

Кроме того, в статье отмечается, что в научной деятельности академика Бободжона Гафурова зародилось новое направление – изучение литературной, научной и общественно-политической мысли выдающихся сынов Востока, которых выдвинула на историческую сцену эпоха Саманидов.

В статье рассматриваются мысли и размышления академика Бободжона Гафурова по сохранению исторической памяти в его

фундаментальном труде “Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история”.

Особое место в статье занимает забота Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в сохранении исторических памятников и высокой оценки достоинства великих личностей, в том числе академика Бободжона Гафурова.

Ключевые слова: академик Бободжон Гафуров, культурное наследие, программа “Восток – Запад”, Авесто, мыслители эпохи Саманидов, фундаментальный труд “Таджики”, историческая память, Шашмаком, ЮНЕСКО, мировая цивилизация.

Nabiev V.

ACADEMICIAN BOBOJON GAFUROV - KEEPER OF THE CULTURAL HERITAGE OF THE TAJIKS

The outstanding son of the Tajik people, academician of the USSR Academy of Sciences, Hero of Tajikistan Bobojon Gafurov devoted his whole life to studying and glorifying the history of the Tajik nation and bringing it to the attention of the entire world community.

This article is dedicated to the contribution of Academician Bobojon Gafurov to the study and preservation of the cultural heritage of the Tajiks. On the basis of factual materials, the role of Bobojon Gafurov in the study of the history and civilization of the East, the implementation of the East–West program is highlighted.

The holy book of the Zoroastrians "Avesta" is one of the oldest monuments not only of the Persian-speaking, but also of world culture. The article pays special attention to the contribution of ancient thinkers Plutarch, Diogenes, Laertius, scientists George Bruchier, Angetil Duperron, Puri Dovud in the study of this unique ancient culture and the evaluation of Bobojon Gafurov of their activities.

In addition, the article notes that a new direction was born in the scientific activity of Academician Bobojon Gafurov – the study of literary, scientific and socio-political thought of outstanding sons of the East, who were put on the historical stage by the Samanid era.

The article examines the thoughts and reflections of Academician Bobojon Gafurov on the preservation of historical memory in his fundamental work "Tajiks. The most ancient, ancient and medieval history”.

A special place in the article is occupied by the concern of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in the preservation of historical monuments and the appreciation of the dignity of great personalities, including Academician Bobojon Gafurov.

Keywords: academician Bobojon Gafurov, cultural heritage, East–West program, Avesto, thinkers of the Samanid era, fundamental work "Tajiks", historical memory, Shashmakom, UNESCO, world civilization.

ТДУ: 37тоҷик+39тоҷик+008+8тоҷик1+398+9тоҷик
Камол Ҳ.

ЗИКРИ БАЪЗЕ МАРОСИМУ АНЪАНОТИ МАРДУМӢ ВА ДАРБОРИИ МОВАРОУННАҲРИ НИМАИ АВВАЛИ САДАИ XIV ДАР «САФАРНОМА»-И ИБНИ БАТТУТА

Маросим ин шевае аз рафтор аст, ки дар ҷомеаи хоше тақсир мешавад ва барои аъзои он одат мегардад. Анъана - як доираи бисёр бузургтари зуҳуротро фаро мегирад, ки хосси тамоми ҳавзаҳои зиндагии иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа мебошад. Барои тақвияти муносиботи иҷтимоӣ аз қадимулайём маросим ва анъанот ҳамчун усули иҷтимоии қавӣ вазоифи муҳимро анҷом додаанд. Он маросим ва анъаноте, ки дар масири таърих саде барои рушди ҷомеа нагардидаанд, бо пойдории фавқулодда ва суботи хеш мутамоиз гаштаанд.

Дар мақола дар асоси маводҳои мардумииносии, ки аз асари Ибни Баттута «Сафарнома» гирдоварӣ шудаанд, баъзе ахбори марбут ба маросим ва анъаноти мардумӣ ва дарбории Мовароуннаҳри нимаи аввали садаи XVI баррасӣ гардидааст.

Дар Мовароуннаҳр Ибни Баттута аз шахрҳои маъруфу бузурги Хоразм (Урганч), Кот (пойтахти қадими Хоразм), Бухоро, Самарқанд, Нахшаб, Кеш ва Тирмиз дидан мекунад. Дар Хоразм ӯ сахнаи ҷолиберо ба мушоҳида мегирад. Бино ба ахбори Ибни Баттута субҳгоҳон муаззин мардумро ба намоз даъват мекунад, баъдан аз манора пойин фаромада, дарвозаи хонаҳоро кӯбида, дермондагонро ачала мекунонад. Касоне, ки намозро нодида мегирифтанд, ба майдон бароварда, дар пеши назари мардум тозиёнашон мезаданд ва ҳамчунин озордидагон панҷ динор мепардохтанд, ки ба фуқаро ва мискинон тавзеъ мегардид.

Роҷеъ ба маросими пазироии меҳмон дар манзили ҳокими Хоразм суҳан карда, Баттута хонаи Қутлугтемулло муфассал бо ҷузъиёташ тавсиф мекунад. Манзили ҳокими Хоразм мамлу аз шукӯҳу дабдаба ва дилкушоӣ буд. Бар деворҳои меҳмонхонаи на он қадар бузург порчаҳои рангин ва бар сақфи гунбадиш он абрешими зарбофт кашида буданд. Хидматгорон мизҳои пояпастро бо гизо меоварданд. Дар зуруфи тиллоиву нуқрагӣ гизое иборат аз ҷўҷабирён ва кабутар, шўртани ба таври махсус пухташуда, нони маҳалӣ- кулча, ҳалво, анор, ангур ва харбуза гузошта буданд. Русуму анъаноти даштӣ дар Қутлугтемулло кам боқӣ монда буд. Ӯ зиндагии рӯзмарраи худро ба таври комил бо салиқаи анъанаҳо ва русуми ашрофи хоразмӣ мутобиқ сохта буд.

Дар манзили Қутлугтемулло на танҳо меҳмонон пазирӯфта мешуданд. Дар ин ҷо инчунин маҷолиси ӯ баргузор мегардид, ки дар он қозихо, фақеҳон, амирони соҳибнуфуз, шўрои ришсафедон, ки оргучӣ (ёргучӣ) номида мешуд, шомил буданд. Қозихо парвандаро тибқи шариат ва оргучӣҳо аз рӯи қонуни ёсои чингизӣ баррасӣ мекарданд. Бино ба гуфтаҳои Ибни Баттута, додгоҳи онҳо бетарафона ва одилона доир мегашт ва ришва намеситониданд.

Ибни Баттута аз анъанаи ҳасанаи катибанависӣ дар Мовароуннаҳр ёд мекунад, ки дар санги болои қабри гўристонҳои

Мовароуннаҳр номи уламо, ки дар олами ислом маъруф буданд, ҳақ гафтааст. Як ном маъруфтар аз номи дигар буд. Ибни Баттута зикре аз ал-Бухорӣ ва Сайфиддини Бохарзӣ намуда, менависад, ки чи қадар шоистатар аз шоистаҳо дар он замонҳои баёдмонданӣ дар Мовароуннаҳр зиндагӣ мекарданд.

Калидвожаҳо: *Ибни Баттута, «Сафарнома», Мовароуннаҳр, Хоразм, Кот, Бухоро, Вобконт, Самарқанд, Нахшаб, Ҳинд, Чин, Гармаширин, Ҳисомуддини Ёғӣ, Қутлугтемур.*

Мо дар масири дигаргуниҳои бузурги таърихӣ қарор дорем. Чаҳон бо суръат тағйир меёбад. Дар асре, ки инсон ба комёбиҳои азими илмиву истеҳсоли ноил шудааст, таваҷҷуҳ ба маросиму анъана ва ойину суннатҳои мардумӣ дар назари аввал сатҳӣ менамояд. Дар асре, ки чаҳонишавӣ ҳамаро ба коми хеш фурӯ мебарад, омӯхтан ва донишҷӯи қидмати маросиму анъаноти миллии моро бевосита ба оғози тамаддуни гузаштамон, ки таърихи чандинҳазорсола дорад, мепайвандад.

Бархе аз ин маросиму анъанаҳо аз қадимулайём то ба ҳол аз насл ба насл мунтақил гардида, асолати худро ҳифз кардаанд. Иддае аз маросиму анъанот бо мурури замон ва бар асари ташаккули ҷамъият ва ё авомили дигар аз байн рафта, ҷойи худро бо маросиму анъанаҳои тозаҷаҳл додаанд.

Маросиму анъанаҳо, ойину суннатҳо чун воситаи нирӯмандии иҷтимоӣ барои устувор намудани муносиботи ҷамъиятӣ вазифаи басо бузургро иҷро менамоянд. Маросимҳо, ойинҳо, суннатҳо ва анъанаҳои ҳасана мучиби таҳкими муносиботи мардумони ҳамҷавор гардида, ҳатто миёни мардумони гуногунзабон умумият касб мекунанд. Ҷашни тақвими тоҷикон – Наврӯз намунаи боризи он махсус мешавад, ки миёни туркзабонони минтақа низ гузариш ёфтааст.

Маросиму анъана, ойин ва суннатҳои ҳар миллат дар замонҳои ҳосе мучиби шукуфоии ҳаёти иҷтимоии ӯ гардидаанд ва чун ҷомеа дар ҳаракату такомул аст, маросиму анъана, ойин ва суннатҳо метавонанд ин асари ҳаётбахши худро ҳифз кунанд, то дар ин таҳаввул бо зиндагӣ ҳамқадам гарданд. Бо вучуди ин ҳар маросиму анъана, ойин ва суннат, замоне ки мутаҳаҷҷир шуд ва бо гузашти замон зери бори сангине аз одоби русуми собит қарор гирифт, батадрич кухна ва миёниҳои мешавад, аз ҳаракат боз менамояд, дар муқобили ҷараёни таърих ва ҳаракати ҷомеа садде ба вучуд хоҳад овард, ки ё ҷомеа дар селоби мучтамеъ пушти ин садд ғарқ хоҳад сохт ва ё худ дар муқобили ин фишор тоби муқовимат наёварда, аз байн меравад ва ба ивази он одоби русуми тоза, ки мутобиқи сатҳи рушди иҷтимоӣ мебошад, мерасад.

Масъалаи пайдоиш ва ташаккули маросиму анъана, ойину суннатҳо мураккаб ва гуногунпаҳлу буда, дар пажӯҳишҳои таърихӣ, этнологӣ ва сотсиологӣ мақоми муҳим доранд. Онҳо дар ҳар марҳилаи рушди худ бо усул, меъёр ва муҳтавои нав ғанӣ мегарданд. Агар маросиму анъанаҳо, ойину суннатҳои нав ба таҷрибаи мардум ва рушди таърихӣ иҷтимоӣ таъяс кунанд, он гоҳ дар беҳ гардидани зиндагии мардум ва баланд бардоштани дараҷаи тарбият ва дониши инсон муассир мегарданд.

Маросиму анъанаҳо, ойину суннатҳо ҳамчун зухуроти мураккаби иҷтимоӣ аз унсурҳои муҳими ҳаёти ҷомеа буда, дар он таҷрибаи бисёрасра ва хиради мардум чамъ шуда, дар худ натиҷаҳои мубрами рушди ҷомеаро инъикос карда, василаи интиқоли таҷрибаи бисёрасраи инсон ва мероси ғании маънавии он аз насл ба насл ба ҳисоб мераванд. Моҳияти мутараққӣ будани маросиму анъанаҳо, ойину суннатҳои мардуми тоҷик дар ҳамоҳангӣ ва ягонагӣ бо арзишҳои маънавий ва ахлоқии умумибашарӣ ва дар ташаккули инсонии комил зоҳир мешаванд.

Дар маросиму анъанаҳо, ойину суннатҳои мардум таҷоруби иҷтимоии ҳар халқ тамаркуз ёфтаанд, ки онҳо низоми мероси маънавий ва фарҳанги модии онро ташкил медиҳанд.

Маросиму анъанаҳо, ойинҳо ва суннатҳои мардум вазоифи танзимкунандаеро иҷро мекунад, ки талабот ва нормаҳои муайяни ахлоқӣ бар пояи муҳтавои онҳо қарор доранд. Онҳо дар худ роҳҳои фаъолият ва натоиҷи тафаккур ва заҳмати наслҳои зиёдеро, ки тавассути замон озмуда шудааст, мунтақил медиҳанд ва ҳар насл чизеро ба онҳо изофа мекунад.

Аз рӯйи ҳислати табиӣ худ маросиму анъанаҳо, ойину суннатҳо зухуроти дастачамъӣ ва иҷтимоӣ мебошанд. Иҷрои талабот барқарорӣ иртиботи миёни инсонҳо ва муттаҳид шудани онҳоро дар назар дошта, усулҳои мухталифи иртиботи инсонҳоро танзим мекунад ва ба андозаи муайяне қонун ва меъёрҳои онҳоро муқаррар месозад.

Сарчашмаҳои таърихӣ ҳомил ва ҳофизи маросиму анъаноти мардумӣ ва дарборӣ мебошанд, ки муҳаққиқ метавонад бо баррасии қиёсии маводи сарчашмаҳои таърихӣ таҳаввули онҳоро дар дарозии таърих ба мушоҳида гирад. «Сафарнома»-и Ибни Баттута аз шумори чунин сарчашмаҳои таърихӣ, ки муаллифи мушоҳидакори он дар ҳилоли дигар матолиб аз маросиму анъаноти мардумӣ ва дарборӣ дар Мовароуннаҳри нимаи аввали садаи XIV суҳан мегӯяд, ки баррасии иҷмолии онҳо дар ин муҳтасар баён мешавад.

Шарафуддин Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Иброҳими Тунҷӣ маъруф ба Ибни Баттута (1304-1377) дар баҳори соли 1335 аз тариқи Дашти Қипчоқ воридаи Мовароуннаҳр гардида, панҷоҳу чаҳор рӯз дар пойтахти султони Тармаширин, шаҳри Насаф таваққуф карда, нукоти ҷолиберо аз маросиму анъаноти сокинони ин сарзамин дар «Сафарнома»-аш зикр намудааст, ки барои илми мардумшиносӣ аз арзиши бисёр муҳими таърихӣ бархӯрдоранд. Нахустин бардоштҳои ин сайёҳи мағрибӣ дар Мовароуннаҳр аз Хоразм ва маросиму анъаноти роиҷ миёни мардум ва дарбори он аст. «Мардуми шаҳро (Хоразмро), -менависад Ибни Баттута, -дар бораи намоз расми писандидае ҳаст, ки дар ҳеч ҷойи дигар нест. Бад-ин тафсил, ки муаззини масҷид ҳангоми намоз хонаҳоро, ки дар муҷовирати масҷид воқеъ шуда, хабар мекунанд ва онро ба намоз фаро мехонанд ва ҳар кас сари намоз ҳозир нашавад, имоми масҷид дар малои ом тозиёнааш мезанад. Дар ҳар масҷид тозиёнае овехтаанд, ки барои ин кор аст ва гузашта аз шаллоқ задан панҷ динор ҳам аз ин гуна ашҳос ҷарима мегиранд, ки ба масрафи эҳтиёҷоти масҷид ва аъзои фуқаро ва масокин мерасад. Мегӯянд ин расм аз қидумулайём дар миёни хоразмиён маъмул будааст» [3, с. 435].

Дар ин иқтибос таъкиди Ибни Баттута ба ин нукта, ки ин «расм аз қадимуалайём дар миёни хоразмиён маъмул будааст», воқеияти аз ҷониби аъроб таҳмили дини нав ба мардуми Мовароуннаҳр, аз ҷумла хоразмиёро дар ибтидои садаи ҳаштум баён мекунад. Дар «Таърихи Бухоро» матлабе ҳаст ба ин мазмун, ки Қутайба ибни Муслим се бор ба ҷониби Бухоро лашкар кашид ва «ҳар боре аҳли Бухоро мусулмон шудандӣ ва боз чун араб бозгаштандӣ, риддат овардандӣ... бори чаҳорум Қутайба ҳарб карда, шаҳр бигрифт. Ва аз баъди ранҷи бисёр ислом ошкор кард ва мусулмонӣ андар дили эшон бинишонд, ба ҳар тариқе қор ба эшон саҳт кард ва эшон ислом пазируфтанд...» [6, с. 96] Баъдан ин муносибат сурати мусолимамомез гирифт ва дар идома Наршаҳӣ зикр мекунад, ки соли 713 Қутайба дар ҳисори Бухоро масҷиди ҷомеа бино кард ва ҳар рӯзи ҷумъа мунодӣ садо мекард, ки: «Ҳар кӣ ба намози одина ҳозир шавад, ду дирам бидиҳанд» [6, с. 97].

Суоле пеш меояд, ки чаро хоразмиён дар нимаи аввали садаи XIV, ки сутунҳои истиқомати ислом дар азҳони мардум хеле нерӯманд гашта буд, дар адои намоз бетафовутӣ зоҳир мекарданд. Бино ба ахбори Абурайҳон Берунӣ (973-1048) дар нимаи аввали садаи XI дар Хоразм бозмондагони мазҳаби зардуштия вучуд доштанд, ки ба гуфтаи ин муаллиф «устуворӣ дар дини худ надоранду ба зоҳири дин ихтисор кардаанд ва аз маонию ҳақиқати дини зардуштӣ ғофиланд» [1, с. 260]. Ба назар мерасад, ки ин зардуштиёни аҳди Берунӣ дар асрҳои баъдӣ ба ночор дини ғолибро пазируфта, шояд бо зарби тозиёна ба масҷид мерафтанд.

Матолиби муҳими дигар дар «Сафарнома»-и Ибни Баттута пиромуни ороиши манозили ашроф ва дарбори ҳокими Хоразм аст. Ибни Баттута ба меҳмонии қозии Хоразм Абуҳафс Умар, ки хоҳари зани Қутлуғтемур - ҳокими Хоразмро ба номи Ҷайҷооғо дар ҳиблаи никоҳи худ дошт, даъват мешавад ва ороиши манзили қозиро чунин тавсиф мекунад: «фаршҳои олаи дошт, порчаҳо аз деворҳои хона фурӯ овехта ва дар утокҳои мутааддиди он зуруфи нуқраи музаҳҳаб ва зуруфи ироқӣ чида буданд» ва дар идома таъкид мекунад, ки: «Хонаҳои Хоразм маъмулан ҳамин гуна аст» [3, с. 437].

Қутлуғтемур, ҳокими Хоразм низ аз Ибни Баттута пазироӣ мекунад ва ин сайёҳи мағрибӣ ба иттифоқи қозӣ Абуҳафс Умар ба меҳмонии ҳоким рафта, макони пазирии ҳокими Хоразмро чунин тасвир мекунад: «Аввал вориди толори бузурге шудем, ки бештари утокҳои он аз ҷӯб буд ва аз он ҷо ба толори кучактаре рафтем, ки куббаи ҷӯбии пурнақшу нигоре дошт, бар деворҳои он порчаҳои рангин ва бар сақфи он абрешими зарбофт кашида буданд» [3, с. 437].

Ибни Баттута аз анвои ғизоҳое, ки пешхидматони ҳокими Хоразм ба ҳангоми пазироӣ дар дастурхон гузошта буданд ва инчунин зуруфи истифодашуда, менависад: «Ғизои иборат аз ҷӯчабирён ва дурно, ҷӯҷаи кабутар бо як навъ нони рағғанӣ, ки кулича меномиданд ва қок ва ҳалво пеш оварданд, сипас хонҳои дигаре муҳтавии анвои меваҳо, аз қабилҳои ангуру харбузаи олаи ва анор, ки онро ҳабба (дона-дона) карда ва дар зуруфи тиллову нуқра рехта ва қошукҳои зарин дар қанори он гузошта буданд, пеш оварданд. Дар бархе аз хонҳо ба ҷойи зуруфи тилло ва нуқра зуруфи шишаи ироқӣ бо қошукҳои ҷӯбӣ гузошта шуда буд» [3, с. 438].

Ба ҳангоми пазироиҳо муаллифи «Сафарнома»-ро харбузаи ширину болаззати хоразмӣ мафтунӣ хеш кардааст. Ин харбузаро на танҳо тару тоза истеъмол мекарданд, инчунин бино ба навиштаи Баттута онро хушк намуда, ба бозорҳои Ҳинду Чин содир мекарданд. «Харбузаи Хоразм, -навиштааст Баттута, -дар шарку ғарби олам назир надорад, чуз харбузаи Бухоро ва пас аз он харбузаи Исфаҳон аст. Пӯсти ин харбуза сабзу даруни он сурх ва бисёр ширину турд (нарм) аст. Аз аҷоиб он ки ин харбузаро дар офтоб хушк мекунанд ва нигоҳ медоранд... Харбузаи Хоразмро то ақсои нуқоти Ҳинду Чин мебаранд ва дар миёни меваҳои хушк беҳтар аз он нест. Рӯзҳое, ки ман дар Деҳлӣ иқомат доштам, ҳар гоҳ мусофире аз он тарафҳо меомад, касеро мефиристодам, ки аз он харбузаҳои хушк барои ман бихарад ва ҳар гоҳ аз он харбузаҳо барои подшоҳи Ҳинд мерасид, маро ҳам саҳме мефиристод, чун медонист, ки онро дӯст дорам» [3, с. 440].

Ибни Баттута аз анъанайи сокинони шаҳраки Вобканд (дар сефарсаҳии Бухоро қарор дорад), ки аз соле ба соли дигар ангурро нигоҳ медоштаанд ва ҳамчунин аз олуи сиёҳи Вобканд, ки онро хушк карда, ба Ҳинду Чин ба савдо мебаранд (ҳам акнун ин олу дар Эрон ва дигар кишварҳо бо номи олуи Бухоро шинохта мешавад) менависад: «Дар ин шаҳр (Вобканд) ангурро аз соле ба соли дигар нигоҳ медоранд ва як навъ мевае ҳам доранд, ки олу номида мешавад ва онро хушк карда, ба Ҳиндустон ва Чин мебаранд ва рӯйи он об мебаранд ва меҳӯранд. Ин мева, ҳангоме ки тару тоза ҳаст, ширин мебошад ва чун хушк шуд, каме туршӣ дар он пайдо мешавад ва бисёр гӯштолу аст, ки ман назирӣ онро дар Андалус ва Мағрибу Шом надидам» [3, с. 443].

Ин замон дар Хоразм аносири турку муғулӣ ҳукумат мекарданд, бинобар ин бо русуми тасаллутдошта дар дарбор занони ашроф метавонианд аз мардони бегона, бавижа аз меҳмонони ҳокими Хоразм пазирӣ кунанд ва ҳадяҳо барои онҳо фиристанд, ки ин амалро хилофи шариати исломӣ намедонианд. Дар зимн Ибни Баттута менависад: «Сад динор нуқра низ аз Чайчоого, завҷаи қозӣ ба ман расид ва хоҳари ӯ Туробак, ки зани амир буд, даъвате ба номи ман кард. Вучуҳи мардуми шаҳр (беҳтарин намояндагони мардум) ва фуқаҳо дар он даъват ҳузур доштанд ва ин меҳмонӣ дар хонақоҳе, ки худ Туробак барои итёмии мусофирин бино кардааст, сурат гирифт. Ин зан яке аз беҳтарин ва солеҳтарин ва қаримтарин занон буд, ки пӯстине аз самур ва бо як раъс асп низ барои ман фиристод...» [3, с. 439].

Чо дорад зикр бояд кард, ки дар асрҳои баъдӣ, ба хусус дар аҳди Темурланг ва бозмондагонаш занони ҳарамсарои онҳо маросими пазироиҳои меҳмонони кишварҳои хориҷро то ҳадди ифрот расонида буданд. Руи Гонсалес де Клавихо аз маросими пазироиҳои ҳайати сафорати испанӣ аз ҷониби занони ҳарамсарои Темурланг муфассал дар сафарномааш менависад. Ин сафорат 8 сентябри соли 1404 вориди Самарқанд гардида ва Клавихо дар ҳайати он шомил буд. Клавихо нахуст аз зиёфате, ки зани Мироншоҳ (писари Темурланг) – Хонзода ораста буд, ёдовар мешавад: «Дар панҷшанбеи дигар, 9 октябр (1404), Хансада [Хонзода] – зани Мирасси Миахи [Мироншоҳ], писарбузурги чаноб, чашни бузурге орошт ва амр фармуд, то ҳайати сафоратро низ даъват намоянд. Ин чашнро ӯ дар ҳисоре аз хаймаҳои зебои худ

ороста буд. Вақте ки ҳайати сафорат ба хаймаи ӯ [Хонзода] омаданд, кӯзаҳои мутааддиди пур аз шаробро, ки дар замин гузошта буданд, диданд. Баъдан ҳайати сафоратро дохили ҳисор мушоият карданд ва вақте ки ба назди ӯ [Хонзода] расиданд, амр фармуд, то дар баландӣ, дар рӯбарӯяш...бинишинанд. Дар зоҳир чихилсола маълум мегашт, сафедруйю чоқ буд. Дар муқобилаш кӯзаҳои зиёде аз шароб ва дигар нӯшокиҳо меистод. Ҳамроҳи ӯ бисёре аз саворанизомиён ва ақрабони чаноби Тамурбек [Клавихо Темурлангро дар китобаш бо ин ном зикр кардааст] ва ҳамчунин муганниён, ки нағмасароӣ мекарданд, ҳузур доштанд. Замоне ҳайати сафорат ба он ҷо расид, нӯшидан оғоз гашта буд. Ва ин тавр он анҷом меёфт: яке аз саворанизоми кӯхансоли ақрабони чаноб ва ду писарбачча аз хонадони ӯ [Темурланг] мебоистӣ, ки он ҷо буданд, то ҷомҳоро ба ӯ [Хонзода] ва ашрофзанҳо мерасониданд. Ин кор ин тавр анҷом меёфт: Дар дасташон поре аз матои сафед чун дастмол мавҷуд буд; ба ҷомҳои хурди тиллоӣ шароб мерехтанд ва онҳоро дар зарфи ҳамвори тилоӣ мегузоштанд. Ононе, ки шароб медоданд дар ҷилав, аммо соқӣ аз ақаб бо ҷомҳо дар зарф мерафтанд...Ва вақте ки занҳо шаробро тамои менӯшиданд, онон дубора ба наздашон мерасиданд ва онҳо [ашрофзанон] ҷомҳо [-и тихи]-ро дар зарф мегузоштанд...Ва фикр накунад, ки ин шаробнӯшӣ зуд тамои шуда бошад, баръакс он [маросим] ба дарозо кашид ва зимнан чизе аз хӯрдани надоданд» [5, с.119-120].

Клавихо муфассал чараёни баргузори ин таширотро гузориш дода, менигорад, ки баъдан зани калонии Темур-Бибихонум вориди ин ҷашнгоҳ мешавад. Клавихо меафзояд: «Чун маросими шаробнӯшӣ ба дарозо кашид, Кано [Клавихо Бибихонумро бо ин ном зикр кардааст] амр фармуд, то ҳайати сафоратро ба наздаш даъват намоянд ва ба онҳо бо дастони хеш шароб дод. Ва муддати зиёд бо Руи Гонсалес баҳс намуд, то ӯро маҷбур созад, ки бинӯшад, зеро бовар надошт, ки ӯ [Руи Гонсалес] ҳеч вақт шароб нанӯшида бошад. Ва ин шаробнӯшӣ то ҷое расид, ки одамон дар назди ӯ [Бибихонум] масту нимҷон меуфтанд ва инро онҳо начобат медонистанд, зеро ононро лаззату фараҳе набуд, агар мастон ҳузур надоштанд» [5, с.120-121].

Муаллифони сарчашмаҳои ҳамзамони ҳукумати Темурланг ва бозмондагонаш, мисли Низомуддини Шомӣ [9], Ибни Арабшоҳ [2] ва Шарафуддини Яздӣ [10] низ ин ахбори Клавихоро роҷеъ ба базмориҳои дарбори Темурланг, ки ба ифрот мегароид, тасдиқ мекунанд.

Чунин ҷашнҳо ва маросимҳои майгусорино, ки Темурланг, ҳамсарон ва ақрабони ӯ бо вижагиҳои суннати аҷдодӣ-муғулии худ ва бо нодидагирифтани шариати исломӣ доир менамуданд, тӯли сисола тасаллоти Темурланг бар қудрати як императорӣ бо рабудан ва ғорату чаповули дороиҳои мардумони кишварҳои гуногун борҳо мукаррар шудааст [4, с.19].

Ибни Баттута аз маросими додгустарии амири Хоразм матолиби ҷолиберо дар «Сафарнома»-аш сабт мекунад. «Амири Хоразмро, - менависад Баттута, -расм чунон аст, ки ҳар рӯз қозие ба сарои ӯ меояд ва дар утоқи муайяне ба додрасӣ менишинад. Фақеҳону муншиён ва ҳамчунин яке аз умарои бузург бо ҳашт тани дигар аз амирон ва ришсафедони турк, ки орғучӣ (ёрғучӣ) номида мешаванд, низ дар он маҷлис ҳузур меёбанд. Аз муҳокимот он чи ба қазоӣ шаръӣ бошад,

қозӣ ҳукм медиҳад ва он чи марбут ба шаръ набошад умарои мазбур дар он бора қазоват мекунад ва аҳкоми онон бисёр мазбур ва одилона аст, зеро аз ҷодаи бетарафӣ мунҳариф намешаванд ва ришва аз ҳеч кас намеситонанд» [3, с. 438].

Аз шаҳри Кот пойтахти қадими Хоразм дар соҳили рости Амударё Ибни Баттута ёд карда, онро хурду неку гуфта, зикре аз маросими ҷолиби арҷ гузоштан ба меҳмон аз ҷониби ашрофи ин шаҳр мекунад, ки ҳам акнун дар баъзе аз нуқоти кӯхистонии Тоҷикистон онро ба мушоҳида мегирем. Дар зимн муаллифи «Сафарнома» менигорад: «Қозии шаҳр, ки садру-ш-шариа ном дошт ва пештар дар хонаи қозии Хоразм бо ҳам ошно шуда будем, аз вуруди ман огоҳӣ ёфта, ба иттифоқи чамъе аз туллоб ба дидорам омад. Шайхи шаҳр бо номи Маҳмуди Хивагӣ низ бо ӯ буд. Қозӣ пешниҳод кард, ки пеши амир биравем, лекин шайх Маҳмуд гуфт: «Эшон воридонанд ва агар мо ҳиммат дошта бошем, бояд амирро во дорем, ки ба зиёрати ӯ биёяд». Ҳамин тавр ҳам шуд ва амир пас аз соате бо асҳоб ва худом ба дидани ман омад. Мо ачала доштем, ки биравем, лекин амир хоҳиш кард, ки бимонем ва даъвате кард, ки фуқаҳо ва вучуҳи лашкариён ва чамъе дигар дар он хузур доштанд. Шуаро дар ин маҷлис бархоста, ашъоре дар мадҳи амир хонданд» [3, с. 442].

Роҷеъ ба хиргоҳи Тармаширин, хони муғулии Мовароуннаҳр, ки соли 1326 ба қудрат расид ва қароргоҳи ӯ шаҳри Насаф буд, Ибни Баттута қайдҳои ҷолиб дорад. Тармаширин ба хотири тақвияти қудрати хеш дар Мовароуннаҳр исломро пазируфта, ба худ исми Алоуддинро гирифт, ки мучиби муқовимати пешвоёни қабоили муғулӣ ва туркӣ гардид [3, с. 422-423]. Дар ин иртибот Муинуддини Натанзӣ мефармояд: «Баъд аз бародар (Тармаширин) бар сари салтанат мутамаккин шуд, аммо қалами ёсоқ бар рақами асомии уруғ ва қиёши худ кашида, абвоби сиёсатро масдуд гардонид ва ба воситаи он халали тамои турои қоҳира роҳ ёфт ва ба ҳар гӯшае мутағаллибе сар баровард» [7, с. 90].

Бояд гуфт, ки аз замони дини исломро пазируфтани Тармаширин ба баъд мазҳаби расмии хонҳои муғулии Мовароуннаҳр ва муғулони муқими он сарзамин, ки аз аҳди вазорати Масъудбек (амири Мовароуннаҳр солҳои 1238-1289) ва хонии Бароқхон (1266-1271) ба ислом тамоюл доштанд, расман дини ислом гардид [8, с. 583].

Тавсифи Баттута аз муқаррароти пазиروي хони муғули Мовароуннаҳр, Тармаширин ва таъйини хиргоҳи ӯ мунҳасир ба фард аст: «Боре дохили хиргоҳ (-и Тармаширин) рафтам ва подшоҳро дидам нишаста бар курсии минбармонанде, ки пӯшише аз абрешими зарбофт дошт. Андаруни хиргоҳро низ аз ҳамон навъ порча кашида буданд. Точе мурассаъ ба ҷавоҳиру ёкут аз болои сари подшоҳ овехта буд, ки то сари подшоҳ ба андозаи як зироъ фосила дошт. Умарои бузург аз чапу рост рӯи сандалиҳо қарор доштанд ва шохзодагон бодбезҳо дар даст фарорӯи султон буданд. Ноиб ва вазиру хоҷиб ва соҳиби аломат (муҳрдор) дами дари хиргоҳ буданд, ки ҳар ҷаҳор тан ба вуруди ман ба пой бархостанд ва бо ҳам ворид шудем. Аломати подшоҳиро «олтамғо» меноманд. «Тамғо» ба маънии «аломат» ва «ол» ба маънии «сурх» аст ва «олтамғо», яъне «нишони сурх» [3, с. 448-449].

Ибни Баттута ба ин нукта мултафит мешавад, ки баъди гузашти як садаву андаке аз ҳодисаи муғул дар қаламрави Хуросону

Мовароуннаҳр нуфузи аҳли тариқату шариат ва илми ин сарзаминҳо ба намояндагони ҳукуматгари муғулӣ ошкоро ба назар мерасад. Дар зимн ҳикояти ба намоз таъхир кардани Тармаширин ва ўро интизор нашудани имоми масҷид хеле ҷолиб аст, ки иқтибоси он ин ҷо ба маврид ва далели тасдиқи суханҳои фавқуззикр роҷеъ ба зеро бори нуфузи қишри мизонулҳавои ҷомеа – рӯҳонияти Мовароуннаҳр рафтани хони муғул мебошад: «Рӯзе ба ҳангоми намози аср яке гумоштагон сачҷодаи вай (Тармаширин)-ро ба масҷид овард ва ҷилави меҳроб дар маҳалле, ки маъмули вай буд, бигустард ва ба имом Ҳисомуддини Ёғӣ (имоми ҷамоат) гуфт: «Мавлоно (яъне Тармаширин) мехост қадре мунтазири ӯ бошед, то вузӯ бисозад». Имом бархосту гуфт: «Намоз барои Худо ё барои Тармаширин?» Ва муаззинро бифармуд, то иқома бигӯяд. Султон ҳангоме фаро расид, ки ду рақъати аввал хонда шуда буд ва ночор ду рақъати охирро наздики кафшқашӣ масҷид бо ҷамоат хонд ва ду рақъати нахустинро худ ба таври инфиродӣ адо кард. Он гоҳ пеши имом омаду бо вай мусофиҳа кард ва бо рӯйи хандон ҷилави меҳроб паҳлуи ӯ нишаст. Ман низ паҳлуи имом будам ва ӯ рӯй ба ман карду гуфт: «Вақте ба кишвари худ рафтӣ, бигӯ, ки дарवेशи эронӣ бо султони турк чунин муомила мекунад» [3, с. 449-450].

Роҷеъ ба шахсияти Ҳисомуддини Ёғӣ дар «Сафарнома»-и Баттута матолиби ибратомӯзе мавҷуд аст. «Шайхи мазбур, -менигорода Баттута, -рӯзҳои одина вазъ мекард ва ба расми амр ба маъруф ва наҳӣ аз мунқар суханони дурушт бо султон мегуфт ва султон ба гуфтори ӯ гӯш фаро медошт ва мегирист. Ин шайх чизе аз султон намепазируфт ва аз суфраи ӯ ҳеҷ намехӯрд ва хилъати ӯ намепӯшид. Вай яке аз бандагони солаҳи Худо буд ва ман басо медидамаш, ки қабои пунбае мундарис (фарсуда) ва ворафтае бар тан дошту қулоҳе намадин, ки шояд назари онро ба як қирот битавон харид, бар сар мегузошт ва аммома надошт. Рӯзе гуфтам: «Ин қабо, ки мепӯшӣ чист? Ин хуб нест». Гуфт: «Фарзанд, ин қабо моли ман нест, моли духтарам аст». Дилам мехост, ки ӯ яке аз ҷомаҳои маро бигирад, лекин ҳар чи кардам напазируфту гуфт: «Панҷоҳ сол аст бо Худои худ паймон дорам, ки аз касе чизе напазирам ва агар бино буд аз касе бипазирам, ҳаройина аз ту мепазирuftам» [3, с. 450].

Дар «Сафарнома»-и Ибни Баттута аз анъанаи катибанависӣ дар санги мазори шахсиятҳои бузург дар шаҳрҳои Мовароуннаҳр ба неқӣ ёд мешавад. Дар як маврид муаллиф ишора мекунад, ки ёддоштҳои аз бархе сангнавиштаҳои оромгоҳҳои уламои Мовароуннаҳр бардошта буд, ки он дар ҷараёни ҳаводисе, ки дар Ҳинд бар сари ӯ омада буд, ба боди ғорат рафта, зоеъ шудааст: «...ба зиёрати қабри имоми донишманд шайхулмуслимин Абуабдуллоҳи Бухорӣ мусаннифи «Ҷомеи саҳҳеҳ» разиаллоҳа анҳу ноил шудам. Бар қабри вай навиштае ҳаст бад-ин мазмун: «Ин қабри Муҳаммад ибни Исмоил ал-Бухорӣ аст ва китоби фалону фалонро тасниф кардааст». Бар қабри ҳар як аз уламои дигар ҳам, ки дар Бухоро воқеъ аст, исми соҳиби қабр бо мусаннифоте, ки дошта, сабт гардидааст ва ман бисёре аз онро ёддошт карда будам, ки баъдҳо ҷузъи ашӯе, ки куффори Ҳинд дар дарё ба ғорат бурданд, аз даст додам [3, с. 445-446].

Самарқандро Ибни Баттута аз бузургтарин, беҳтарин ва зеботарин шаҳрҳои дунё шинохтааст, ки сокинони он ба гуфтаи ин

муаллиф «ба макорими ахлоқ ва ғарибдӯстӣ оростаанд» [3, с. 456]. Баттута тавсифе аз боғҳои шаҳр, ки ба василаи дулобҳо (чархҳои обӣ) аз рӯдхонаи Зарафшон обёрӣ мешаванд, карда, аз анъанаи тафреҳи мардум дар ин боғҳо чунин менависад: «Мардум баъд аз намози аср дар боғҳои пиромуни шаҳр гирд омада, ба тафреҳ ва таварруч мепардозанд. Дар ин ҷойҳо мастабаҳои (нимкат) барои нишастани мардумон таъбия карданд ва дуконҳои барои фурӯши мева ва хӯроки ҳаст» [3, с. 456].

Ибни Баттута дар гармобаҳои шаҳри Тирмиз анъанаи бо шир сар шустани сокинони ин шаҳро мушоҳида карда, менигорад: «Гӯшту шир дар он (Тирмиз) фаровон аст ва, чунон ки мардум дар гармобаҳои сари худро ба ҷойи гили ҳаммом бо шир мешӯянд. Пеши ҳар гармобабон зуруфи бузурге мамлу аз шир вучуд дорад, ки ҳар кас вориди ҳаммом шавад, зарфи кучаке аз он пур мекунад ва сари худро бад-он мешӯяд. Шир мӯйи сарро нарму шаффоф мегардонад» [3, с. 456]. Дар ин иртибот бояд гуфт, ки дар манотиқи кӯхистонии Зарафшон дар гузаштаҳои начандон дур бо ҷурғот шустани сар миёни занон марсум буд, ки он мучиби нармии мӯй мегардид.

Хулоса, дар «Сафарнома»-и Ибни Баттута маводи фаровоне пиромуни маросиму анъаноти мардумӣ ва дарборӣ гирд омадааст, ки барои илми мардумшиносӣ аз аҳамияти муҳиме бархӯрдоранд.

Адабиёт

1. Берунӣ А. Осор-ул-боқия / Ба ҷоп тайёркунандагон А.Девонақулов, М.Исо ва диг. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 432 с.
2. Ибни Арабшоҳ Зиндагии шигифтовари Темур (Аҷоибу-л-мақдур фи ахбори Темур) / Тарҷума аз забони арабӣ, мутарҷим Муҳаммад Алӣ Начотӣ. Баргардонанда А. Муродзода. – Душанбе, 2018. – 400 с.
3. Ибни Баттута. Сафарнома. Ҷилди аввал. Тарҷумаи Муҳаммадали Муваҳхид. Ҷопи шашум. Техрон, 1376. – 639 с.
4. Камол Ҳ. Шаробхорагӣ мӯчиби марги Темурланг // Фарҳанг. – №5-6. – 2004. – С.17-24.
5. Клавихо Р.Г. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406). Перевод, предисловие и комментарий И.С. Мироковой. – Москва: Наука, 1990. – 211 с.
6. Наршаҳӣ М. Таърихи Бухоро / Мураттибон Ғ.Ғоибов, К.Олимов ва Н.Амиршоҳӣ. Душанбе: Пайванд, 2012. – 736 с.
7. Натанзӣ М. Мунтахабу-т-тавориҳи Муинӣ / мусахҳеҳ Парвини Истаҳрӣ. – Техрон: Асотир, 1383. – 458 с.
8. Оштиёнӣ А. Таърихи муғул ва авоили айёми Темурӣ. – Ҷилди 1-2. Нашри севум. – Техрон: Моҳиманзар, 1386. – 654 с.
9. Шомӣ Н. Зафарнома / Баргардонанда Аҳмадхон Муродзода. – Душанбе: Эр-Граф, 2019. – 488 с.
10. Яздӣ Ш. Зафарнома / мусахҳеҳон С. Мирмуҳаммадсодиқ ва А.Навой. – Ҷ.1-2. – Техрон, 1387. – 1934 с.

Камол Х.

УПОМИНАНИЕ НЕКОТОРЫХ НАРОДНЫХ И ДВОРЦОВЫХ ОБРЯДОВ И ТРАДИЦИЙ МАВЕРАННАХРА ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIV ВЕКА В «САФАР-НАМЕ» ИБН БАТТУТЫ

Обряд – это способ поведения, который воспроизводится в определенном обществе и является привычным для его членов. Традиции охватывают гораздо больший круг явлений, присущих всем сферам социальной и культурной жизни общества. Для укрепления социальных отношений испокон веков обряды и традиции, как мощный социальный способ выполняют важную задачу. Те обряды и традиции, которые в течение истории не препятствовали развитию общества, отличались своей необыкновенной живучестью и упорной устойчивостью.

В данной статье автор на основе этнографических материалов, собранных из книги «Сафар-наме» Ибни Баттуты, анализирует некоторые сведения о народных и дворцовых обрядах и традициях Мавераннахра в первой половине XIV в.

В Мавераннахре Ибн Баттута посетил известные крупные города Хорезм (Ургенч), Кат (древняя столица Хорезма), Бухару, Самарканд, Нахшаб, Кеш и Термез. В Хорезме автор «Сафар-наме» наблюдал интересную сцену. Согласно Ибн Баттуте, по утрам муэдзины сзывали народ к молитве, а потом спускались с минаретов и стучались в двери домов, поторапливая запоздавших. Тех, кто пренебрегал молитвой, выводили на площадь и публично били плетьюми, а также пострадавший выплачивал пять динаров, которые раздавали нищим и увечным.

Говоря о церемониале приема гостей в доме наместника Хорезма, Баттута подробно описывает обстановку дома Кутлугтемура. В доме наместника Хорезма Кутлугтемура всё дышит роскошью и довольством. Стены небольшой гостиной оклеены цветными обоями, купольный потолок обтянут позлащенным шелком. Слуги приносят низкие столики с едой. На золотых и серебряных подносах подаются жареные цыплята, голуби, по-особому запеченная щука, местный хлеб – кулча, дымящийся пирог, халва, гранаты, виноград и арбузы. У Кутлугтемура мало чего осталось от степных обычаев и традиций. Свой повседневный быт он наладил обстоятельно и со вкусом, следуя традициям и обычаям хорезмийских аристократов.

В доме Кутлугтемура не только принимали гостей. Здесь же собирался его меджлис, в который входили судьи, фекехи, влиятельные эмиры, совет старцев, которых называли оргучи (ёргучи). Кадии разбирали дело по шариату, оргучи судили по законам чингисовой Ясы. По словам Ибн Баттуты, суд их, как правило, беспристрастен и справедлив, и взятки они не брали.

Ибн Баттута, упоминая о добрых традициях каллиграфии в Мавераннахре, пишет, что на надгробиях кладбищ в городах Мавераннахра высечены имена ученых, известных во всем мусульманском мире. Одно имя громче другого. Упоминая об ал-Бухари и Сайфаддине Бохарзи, Ибн Баттута пишет, что сколько еще

достоинейших из достойных жили в Мавераннахре в те достопамятные времена.

Ключевые слова: Ибн Баттута, «Сафар-наме», Мавераннахр, Хорезм, Кат, Бухара, Вобканд, Самарканд, Нахшаб, Индия, Китай, Тармаширин, Хисомуддин Ёги, Кутлугтемур.

Kamol H.

RECORD OF SOME FOLK AND PALACE RITUALS AND TRADITIONS OF TRANSOXIANA IN THE FIRST HALF OF THE 14th CENTURY IN THE "SAFAR-NAME" BY IBN BATTUTA

Ritual is a way of behavior that is reproduced in a certain society and is habitual for its members. Traditions cover a much larger range of phenomena inherent in all spheres of social and cultural life of society. To strengthen social relations from time immemorial, rituals and traditions, as a powerful social method, perform an important task. Those rituals and traditions that have not hindered the development of society throughout history were distinguished by their extraordinary vitality and persistent stability.

In this article, the author analyzes some information about the folk and palace rituals and traditions of Transoxiana in the first half of the 14th century on the basis of ethnographic materials collected from the book "Safar-name" by Ibn Battuta.

In Transoxiana, Ibn Battuta visited the famous major cities of Khorezm (Urgench), Kat (the ancient capital of Khorezm), Bukhara, Samarkand, Nakhshab, Kesh and Termez. In Khorezm, the author of "Safar-name" observed an interesting scene. According to Ibn Battuta, in the morning the muezzins called the people to prayer, and then they descended from the minarets and knocked on the doors of houses, hurrying the latecomers. Those who neglected prayer were taken to the square and publicly whipped, and the victim also paid five dinars, which were distributed to the poor and the crippled.

In the house of Kutlugtemur, guests were not only received. His Mejlis, which includes judges, fakehs, influential emirs, and a council of elders called *orguchi* (erguchi), also gathered here. Kadii tried the case according to Sharia, *orguchi* was judged according to the laws of Genghis Yasa. According to Ibn Battuta, their court, as a rule, is impartial and fair, and they did not take bribes.

Ibn Battuta, referring to the good traditions of calligraphy in Transoxiana, writes that the names of scientists known throughout the Muslim world are carved on the tombstones of the cemetery in the cities of Transoxiana. One name is louder than the other. Mentioning al-Bukhari and Sayf al-din Boharzi, Ibn Battuta writes that how many more worthy of the most worthy lived in Transoxiana in those memorable times.

Keywords: Ibn Battuta, "Safar-name", ritual, Transoxiana, Khorezm, Kat, Bukhara, Vobkant, Samarkand, Nakhshab, India, China, Tarmashirin, Hisomuddin Yegi, Kutlugtemur.

ТДУ: 39тоҷик+008+37тоҷик+398тоҷик+8тоҷикф
 Мирзоева Ш.

МУҚОИСАИ СУЖЕТИ 35 НУСХАИ ЯК АФСОНА

(Дар мисоли афсонаи ҳачвии маишии «Зани ҳилагар»)

Дар мақола яке аз мавзӯҳои мубрами илми фолклоришиносӣ - вариантнокӣ ё нусхаи нав пайдо кардани асарҳои фолклорӣ дар мисоли 35 нусхаи як афсонаи ҳачвии маишии тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Омилҳои пайдоиши ин ҳодисаҳо олимони ба мавқеи сурудан ё нақл кардани асар, маҳорати гӯянда, вазъияти иҷтимоӣ ва муҳити ҷамъиятӣ, таҷрибаҳои эҷодӣ ва фардии гӯянда нисбат додаанд.

Сужети афсонаи мавриди назар ҳамчун сужети дигар навъи осори адабиёти шифоҳӣ дар натиҷаи аз даҳон ба даҳон гузаштан тағйир ёфтааст ва вобаста ба ин ҳодиса вариантҳо – нусхаҳои нав пайдо кардааст. Дар ин афсона на танҳо эпизод ва лаҳзаю мотивҳои алоҳида, номи персонажҳо ва макону замони амалиёти онҳо тағйир ёфтаанд, балки чунин тағйироту дигаргуниҳо дар истифодаи санъатҳои бадеӣ, унсурҳои услубӣ ва тарзи баёни воқеаҳо низ ба мушоҳида мерасанд.

Тағйир ёфтани сужети ин афсона, пеш аз ҳама, ба гуногунии гӯяндагонӣ худи он алоқаманд аст, яъне ҳар як гӯянда сужети ин афсонаро мувофиқи ақидаю ҷаҳонбинӣ, қувваи ҳофиза, ҳунару истеъдоди шахсӣ ва шавқу завқи шунавандаи худ, ҳамчунин мувофиқи шароитҳои зиндагӣ ва бо назардошти талаботи давру замон нақл кардааст ва дар ин ҳангом ҳатман чизеро илова ва ё сарфи назар кардааст.

Албатта, ин гуфтаҳо ҳаргиз маъноеро надорад, ки бар асари фаъолияти зеҳнӣ ҳунари ва қобилияти эҷодии гӯяндагону ноқилон сужети ин афсона ва ҳар як нусхаҳои он ба кулӣ тағйир ёфта бошад. Баръакс, чи хеле ки муқоисаи мотивҳои афсона нишон дод, бо вучуди ворид гардидани тағйиротҳо дар нусхаҳои гуногуни он моҳияти аслии афсона ва мақсаду вазифаи асосии дигар нашудааст.

Дар мақола аз усули таҳқиқи як қатор фолклоришиносони рус ва Аврупо, ки онҳо роҳи дурусти таҳқиқи таҳлили муқоисавии вариантҳои афсонаро на ба сужет, балки ба мотивҳои он нисбат додаанд, истифода шудааст.

Умуман, вариантнокӣ, яъне дар шаклҳои гуногун арзи вучуд кардан ва паҳн гардидани ин ё он асари фолклорӣ ҳодисаи маъмул аст, ки ҳақиқати онро афсонаи мавриди баҳс бо нусхаҳои зиёди худ комилан ба тасвиб мерасонад.

Калидвожаҳо: фолклори тоҷик, афсона, сужет, мотив, персонаж, қассоб, қозӣ, савдогар, нусха, вариант, гаҳвора, чароғноя, зани ҳилагар.

Сужети ҳар як асари бадеӣ, хоҳ китобӣ бошад хоҳ шифоҳӣ дар ташаккул, густариш ва пайдорию устувории мазмуни асар нақши асосӣ мебозад. Сужет тамоми ҷузъиёти таркибӣ, ҳодиса ва лаҳзаҳои онро, ки барои равшан гардидани мавзӯ ва ифодаи мундариҷаи ғоявии

асари бадеӣ ва тасвири амалиёти қаҳрамонон хеле заруранд, ба ҳам мепайвандад, маҷмӯи алоқа ва муносибатҳои фардӣ байни персонажҳо ва хусусиятҳои онҳоро бозтоб менамояд.

Сужети осори адабиёти шиғоҳӣ баръакси адабиёти навишторӣ дар натиҷаи аз даҳон ба даҳон гузаштан тағйир меёбад ва вобаста ба ин вариантҳо – нусхаҳо пайдо мекунад. Тағйир ёфтани сужети асарҳои адабиёти шиғоҳӣ, яке аз хусусиятҳои асосии осори ин адабиёт ба шумор меравад ва пеш аз ҳама, ба ғӯяндогони он асарҳо алоқаманд аст. Яъне ҳар як ғӯянда ин ё он асари фолклориро мувофиқи ақидаи ҷаҳонбинӣ, қувваи ҳофиза, ҳунари истеъдоди шахсӣ ва шавқу завқи шунавандаи худ, ҳамчунин мутобиқи шароити зиндагӣ ва бо назардошти талаботи даври замон меғӯяд, нақл мекунад ё месарояд. Дар ин бобат вай тамоман озод аст, ки ҳамаи ин ба мазмуну мундариҷаи асар бетаъсир намонад. Донишмандон ва фолклоршиносони шинохташудаи тоҷик В. Асрорӣ ва Р. Амонов дар бораи вариантҳои асарҳои мардумӣ ва омилҳои пайдоиши онҳо сухан ронда, аз ҷумла навиштаанд: «Асарҳои фолклорӣ аз сабаби бемуаллиф будан, ба таври даҳанакӣ эҷод шудан ва дар натиҷаи аз даҳон ба даҳон гузашта паҳн шудани худ вариантҳо – нусхаҳо пайдо мекунад. Омилҳои пайдоиши вариантҳо замон ва мавқеи сурудан ё гуфтани асар, маҳорат ва ақидаи ғӯянда, вазъияти иҷтимоӣ ва муҳити ҷамъиятӣ, таҷрибаҳои эҷодӣ ва фардӣ ғӯянда мебошанд» [4, с. 9].

Воқеан ҳам, бо таъсири омилҳои дар боло зикршуда бисёр ҷузъиёт ва унсурҳои таркибии сужети ин ё он асари фолклорӣ, аз қабилӣ лаҳзаҳо, мотивҳо, эпизодҳо, номҳо ва миқдори персонажҳо, макону замони амалиёти онҳо тағйир меёбад, Ин гуна тағйироту иловаҳо хусусан дар жанрҳои калони фолклорӣ, аз ҷумла дар намудҳои гуногуни жанри афсона чашмрас аст. Дар афсонаҳо на фақат лаҳзаӣ мотив ва эпизодҳои алоҳида, номи персонаж ва макону замони амалиёти онҳо тағйир меёбад, балки дар истифодаи санъатҳои бадеӣ, унсурҳои услуб ва тарзи баёни воқеаҳо низ ҷой доштани чунин тағйиротҳо ба назар мерасад. Бинобар ин сужети асарҳои адабиёти фолклориро ҳеҷ гоҳ ба сужети асарҳои адабиёти китобӣ, ки маҳсули фаъолияти заҳмати зеҳнии як фард мебошад, яқсон пиндоштан ва монанд кардан дуруст нест.

Албатта, ин гуфтаҳо ҳаргиз маънои онро надоранд, ки бар асари чунин таъсири фаъолиятҳои зеҳнӣ ҳунари ва қобилияти эҷодӣ ғӯяндогон ва ноқилон сужети ҳар як осори фолклорӣ ба кулӣ тағйир меёбад. Бо вучуди ин гуна тағйиротҳо, ки ворид гардидани онҳо як амри воқеӣ аст, моҳияти аслии сужети асари халқӣ ва мақсаду вазифаи он дигар намешавад ва он метавонад барои ифодаи мундариҷаи ғоявӣ ва анҷом додани вазифаю мақсади асари мавриди назар содиқона хизмат кунад.

Афсонае, ки мавриди баҳси ин мақола интихоб шудааст «Зани ҳилагар» унвон дошта, бо тамоми нусхаҳои дигари худ ҷавобгӯи ин даъво буда метавонад. Афсонаи мазкур дар фолклори тоҷик мақоми хоса дорад ва бо нусхаҳои фаровони худ аз қадим то ба имрӯз дар миёни мардуми мо арзи вучуд менамояд. Дар байни матнҳои то имрӯз

сабтшудаи ин афсона нусхаҳои зиёде ҳастанд, ки аз нуқтаи назари мазмун як асари муқаммалӣ бадеиро ба хотир меоранд ва шундану хондани онҳо ба кас ҳаловати махсус мебахшад. Ҳамчунин нусхаҳои мавҷуданд, ки аз нигоҳи сюжет сусту беобуранг ва лухту урӯнанд, вале бо ин ҳама онҳо моҳияти аслии худро гум накардаанд.

Қобили тазаккур аст, ки дар фолклоршиносии тоҷик масъалаи вариантҳои як қатор асарҳои мардумӣ, аз қабилӣ рубоӣю дубайтиҳо, мақолу зарбулмасал, суруду чистон ва ғайра мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки дорои аҳамияти илмию назарӣ буда, дар бобати дарку ошкор намудани муаммоҳои оид ба мавҷӯи вариантҳои кумаки содиқона расонидаанд ва хоҳанд расонид.

Омӯзиши вариантҳои жанри афсона дар Аврупо ва алаҳхусус дар фолклоршиносии рус хеле бармаҳал оғоз гардида, тадқиқотҳои пураарзиши зиёде ҳам ба вуҷуд омадааст. Аз мулоҳизаҳои фолклоршиносони рус маълум аст, ки онҳо роҳи дурусти тадқиқу таҳлили муқоисавии вариантҳои ҳар як афсонаро на ба сюжет, балки ба мотивҳои он нисбат додаанд. Ба пиндошти онҳо нусхаҳои афсонаро аз рӯи мотивҳои он муқоиса кардан усул ва роҳи нисбатан муфиду самарабахш аст.

Мо низ дар мавриди омӯзиш ва ҳалли муаммоҳои вариантҳои 35 нусхаи афсонаи ҳаҷвӣ-маишии «Зани ҳилагар» аз ҳамин усули тадқиқ истифода намудем.

Таҳлили муқоисавии мотивҳои афсона. Донишмандон исбот намудаанд, ки дар омӯхтани ҳодисаҳои вариантҳои афсонаҳо муайян кардани нусхаи меҳвар ва ошкор сохтани умумияту фарқиат байни нусхаҳои ин ё он афсона мотивҳои худӣ ҳамон афсона нақши асосӣ мебозанд.

Афсонаи мавриди баҳс дар байни мардуми тоҷик бо номҳои гуногун, аз ҷумла «Макри зан», «Найранги зан», «Зани камбағал», «Зани порсо», «Зани Афандӣ», «Тангаи ногузар», «Ғижжакбалабум», «Зани ҳилагар», «Чолу кампир» ва ғайра шуҳрат дорад, ки мо 35 нусхаи онро аз Фонди фолклори тоҷик ба даст овардем. Мо муқоисаи афсонаи «Зани ҳилагар» – ро, пеш аз ҳама, дар асоси мотивҳои он, ки ҳар кадом аз рӯкҳои таркибии ин асар ба шумор рафта, мазмуни яке аз лаҳзаҳо ва ё эпизодҳои онро ифода менамоянд, ба роҳ мондем. Ба хоҳири ошкор намудани умумият ва фарқи нусхаҳои афсона як нусхаи онро ҳамчун нусхаи меҳвар ё муътадил интихоб намудем ва дар асоси он тамоми мотивҳои нусхаҳои афсонаи мазкурро мавриди муқоиса қарор додем. Ба ин гуна нусхаи меҳвар мо матнеро бо унвони «Зани ҳилагар» муносиб донистем, ки онро соли 1949 Р. Амонов аз сокини 61- солаи ноҳияи Ҳамадонӣ (он замон Москва), гӯяндаи ниҳоят моҳир Оқилов Сайдамир навишта гирифтааст.

Нусхаҳои афсона бо ҳарфи аввали калимаи тоҷикии матн «М» кор фармуда мешаванд. Дар мавриди овардани ифодаи М01 – М35 тамоми маводи мавҷуда дар назар дошта шудааст. Забон ё лаҳҷаи гӯяндагон дар мисолҳои овардашуда тағйир дода нашудаанд.

Аз мутолиа, муқоиса ва таҳлили маводи мавҷуда маълум гардид, ки сужети афсонаи «Зани ҳилагар» аз 10 мотиви асосӣ иборат аст:

Мотиви якум – Маслиҳати зану шавҳар

Мотиви дуум – Худро оро додани зан

Мотиви сеюм – Рафтани зан ба назди қассоб

Мотиви чорум – Ҷазо додани зан қассобро

Мотиви панҷум – Рафтани зан ба назди савдогар

Мотиви шашум – Ҷазо додани зан савдогарро

Мотиви ҳафтум – Рафтани зан ба назди қозӣ

Мотиви ҳаштум – Ҷазо додани зан қозиро

Мотиви нуҳум – Барои қассосгирӣ ба хонаи зан омадани қассоб, савдогар ва қозӣ

Мотиви даҳум – Бори дуум ҷазо додани зан қассоб, савдогар ва қозиро.

Ҳамин миқдори мотивҳои асосӣ дар аксарияти афсонаҳо риоя шудааст, вале дар байни маводи дар дасти мо буда, нусхаҳои низ ҳастанд, ки дар онҳо баъзе аз мотивҳои асосӣ ё тамоман вучуд надоранд, ё ба ҷойи онҳо мотивҳои дигар дохил карда шудаанд. Мо ин гуна мотивҳоро мотивҳои иловагӣ номидем ва дар бораи сабабҳои ба нусхаи афсона дохил гардидани онҳо низ ибрози ақида намудем.

Мотивҳои асосӣ

Мотиви якум «Маслиҳати зану шавҳар». Мотиви мазкур дар нусхаҳои M01, M02, M03, M04, M05, M06, M07, M08, M09, M10, M12, M13, M15, M16, M17, M18, M21, M24, M26, M30, M31, M32, M33, M35 (ҷамъ 24 нусха) ба мушоҳида мерасад. Дар нусхаи муътадил M35 шавҳари зан бой аст, вале аз сабаби бепарвой ва ёру ҷӯрабозӣ аз давлату савлат монда, муфлис мешавад. Дили зан ба шавҳар сӯхта чунин пешниҳод менамояд.

– Търа мъ яг райи кор мегиръмъ неки гапма бъгӣ.

– Майлъш – гуфтак, шавҳар.

– Съхарӣ ду танга бъте ма бозор мерам.

Пешниҳоди зан дар нусхаҳои M02, M03, M04, M05, M06, M07, M08, M09, M10, M12, M13, M17, M18, M19, M21, M22, M24, M26, M30, M32, M33 низ дар чунин шакл омадааст. Мотиви «Маслиҳати зану шавҳар», ки дар нусхаҳои зикршуда дучорашон гардидем, ба ду тарз нақл шудааст. Дар нусхаҳои M0, M03, M09, M10, M12, M15, M16, M17, M18, M19, M23, M25, M29 пешниҳоди зан мисли нусхаи муътадил бевосита баён шудааст. Дар нусхаҳои M04, M05, M06, M07, M08, M13, M22, M24, M26 зан дар бораи нигоҳ доштани иффати худ ба шавҳар қавл медиҳад. Масалан, M07: - Мардак бисёр камбағал шудем. Агар шумо иҷозат тиед, ман як «политка» кунам. Ҳамту дилатон пур шавад, ки ман дар нафси шумо хиёнат намекунам. M06: Тани ман аз они ту, гапи ман аз они кас.

Дар нусхаҳои M01, M15, M16 баръакс мард аз занаш хоҳиш менамояд, ки ҳисоби зиндагиро ӯ пайдо намояд.

Мотиви дуҷум «Худро оро додани зан». Ин мотив дар нусхаҳои M01, M03, M04, M05, M06, M08, M10, M13, M17, M18, M19, M20, M21, M29, M35 (ҷамъ 15 нусха) ба назар мерасад.

Зан баъди бо шавҳар маслиҳат кардан худаширо оро дода, ба бозор меравад. Оро додани зан дар матнҳои зикршуда як хел нест. Дар нусхаҳои M05, M10, M35 мотиви мазкур хеле мукамал ба назар мерасад. Ин аз он дарак медиҳад, ки ғўяндагони ин матнҳо маҳорати бисёр баланди ноқили доранд. Масалан, M35: «Занак дъ тангара ғърфтакъ даравӣ када авзолу орову торову сърхиву сафедаву машҳаку марҷону холо мечъкона, ду абру ба мисли думғозаи мор, раҳ, ки мегарда, ов, ки мехъра дар қъртъкъш қъррас мерава. Дидагӣ дига акъ асло ҳуш дар саръш намемуна». Дар нусхаи M05 бошад мотиви мазкур аз ин ҳам пурратару серобуранг баён шудааст. Ороиши зан ва либоспӯшии ӯ дар нусхаи мазкур ба гуфтори эпоси «Гўрғулӣ» наздик буда, бо ин хусусияти худ аз мотиви дигар матнҳо фарқ мекунад. Баръало эҳсос мешавад, ки ғўяндаи он дар баробари ноқили хуб будан, инчунин донандаи хуби эпоси Гўрғулӣ низ ҳаст. M05: «... ҳар бозуда 500 туморчаи силсиладор, ҳайкалчаҳои тилло қатор, пеши синаро аз зар тар, рухсораро аз лаъли обдор, кафши булғорӣ зери по, ҷунбон-ҷунбон, хиромон-хиромон, гавҳардандон, мурчамиён, роҳати ҷон, аз гашти ӯ замин миннатдор шуда, ба сари бозор меравад».

Чунин тавсифи ороиши зан, аз як тараф, шавқи шунавандаро бедор карда, диққати ӯро ба амалиёти минбаъдаи зан ҷалб менамояд ва, аз тарафи дигар, барои мукамалтар намоён кардани симои зан кумак мерасонад.

Ғўяндагони нусхаҳои M01, M03, M04, M06, M09, M13, M18, M19, M20, M29 бошанд, мотиви мазкурро хеле мухтасар нақл кардаанд. M09: « занак сару асбоб карда баромада ба кўча рафтан мегирад.; M13; ...нумоли ҳамсояша гирифта худаша фасон карду бозор ба рафт; M19; ...чизи нағз пўшида ба пеши гўштфурўш рафт. M18; қошошба ўсма, чашмашба сурма молида, аз шавҳараш иҷозат пурсида, ба пеши қассоб даҳ тин пул гирифта бурафт:

Аз ин мисолҳо чунин ба назар мерасад, ки ғўяндагони мазкур ба таври пурра истифода намудани мотиви мазкурро нолозим дониста, ҳарчи зудтар ба мақсад наздик шуданӣ мешаванд.

Ин мотив дар нусхаҳои M03, M08, M10 бо тағйирот омадааст. Яъне зан аз шавҳараш хоҳиш намудааст, ки ӯ аз бозор барояш ҷиҳози ороиш биёрад. M03: «Рафта аз сари бозор ба ман либосҳои қимат харида меорӣ, баъд пулбиро аз ман мебинӣ». M08: манба ошно элик як чашмбанди тунук, қошамба ўсмаю сурма биёред.

Дар нусхаҳои M02, M07, M11, M12, M14, M16, M17, M22, M23, M24, M25, M26, M27, M28, M30, M31, M32, M33, M34 (ҷамъ дар 19 нусха) мотиви мазкур дучор намеояд.

Мотиви сеюм «Рафтани зан ба назди қассоб». Мотиви мазкур дар нусхаҳои M02, M03, M04, M05, M06, M07, M08, M09, M10, M11, M12, M13, M17, M19, M22, M24, M25, M26, M27, M28, M35 ҷой дорад. Зан баъди бо шавҳараш маслиҳат намудан худро оро дода, як тангаи беарзиширо гирифта, ба бозор меравад. Ӯ ба назди қассоби подшоҳ

омада, гӯшт хариданӣ мешавад. Қассоб аз ҳусни зан мафтун гашта, изҳори тааҷҷуб менамояд, ки нахонд зан ба бозор биёяд. Зан баён медорад, ки маҷбур гаштааст, зеро шавҳар надораду рӯзгораш нотаъмин аст. Қассоб пас аз шунидани суҳбатни зан аз фурсат истифода бурданӣ шуда, ба хонаи зан меҳмон шуданро хоҳиш менамояд. Зан ба ӯ ҷойи хонаашро таъйин намуда гӯшту равшанро гирифта меорад.

Мотиви мазкур дар аксарияти матнҳои дар боло зикршуда қариб ҳамин хел аст. Аммо дар байни онҳо фарқҳои ҷузъӣ ба назар мерасанд. Масалан, дар ҳар нусхае, ки қассоб ба хонаи зан меҳмон мешавад, дасти холӣ намеравад. Агар қассоб дар нусхаи М02 ба хонаи зан ним пуд гӯшту равшан ва ба ӯ дусад танга дода бошад, дар М22 гӯшти ду модаговро фурӯхта, пули онҳоро дар миёнаш мебандад ва ба хонаи зан меорад. Агар дар М26 як шутур бор бурда бошад, дар М23 даҳ шутур бор, панҷ халта орд, як гӯсфанди калон ва якчанд кило равшани зағер мебарад.

Ин гуна тағйиротҳо мазмуну мундариҷаи афсонаро халалдор насохта, аз гуногун будани завқи гӯяндагон дарак медиҳад.

Дар нусхаҳои М01, М14, М15, М16, М20, М21, М23, М29, М30, М31, М32, М33, М34 мотиви ба назди қассоб рафтани зан дида намешавад.

Мотиви чорум «Ҷазо додани зан қассоб»-ро дар нусхаҳои М02, М03, М04, М05, М06, М07, М08, М09, М10, М11, М12, М13, М17, М19, М22, М24, М25, М26, М27, М28, М35 ба мушоҳида мерасад.

Зан аз бозор ба хона омада ба шавҳараш мефаҳмонад, ки имшаб қассоб ба хонаи онҳо меояд. Ӯ (шавҳараш) дар берун интизор шавад ва пас аз омадани қассоб ба хона дарояд. Қассоб бегоҳӣ дӯконашро баста, пули гӯштро дар миёнаш мебандад ва ба хонаи зан меояд. Зан қассобро ба хона даъват намуда, хуш аз пайи тайёр намудани хӯрок мешавад: «як авҷоти саридъстакӣ кӯнӣм бӯхӯву баъд ин ҷо як муллои ҳамсоя дорем, дар яг дамга никому мекна, баъд қўнару ихтиёри бузбалагит мебарам». Зан дастархон ороста, хӯроки омода намудаашро назди қассоб мегузорад ва ҳар ду сари дастархон менишинанд. Ҳамин замон садои задани дар баланд мешавад. Қассоб тарсида аз зан хоҳиш менамояд, ки ӯро пинҳон намояд. Зан қассобро дар пушти дар «гусола карда», дар наздаш як тағора қаҳ мегузорад.

Шавҳари зан ба хона мебарояд ва бо занаш аҳволпурсӣ мекунад, хӯроки тайёрро бо ҳам меҳӯранд. Баъд аз занаш мепурсад, ки: «дар пушти дар чӣ ҳаст?». Зан ҷавоб медиҳад, ки гӯсола аст ва ба ӯ бародараш тухфа кардааст. Мард ба занаш мефармояд кордро биёрад то гусоларо сар занад. Қассоб инро шунда мегурезад.

Ин мотив дар ҳамин шакл дар нусхаҳои М06, М22, М35 дучор меояд. Дар нусхаҳои дигар мотиви ҷазо додани қассоб дар шаклҳои гуногун омадааст. Дар нусхаҳои М02, М03, М04, М07, М13, М25, М26 зан либосҳои қассобро гирифта, ӯро ба шакли чароғпоя дароварда, дар болояш чароғ мегузорад. Дар нусхаҳои М19, М24 дар ҳезумхона ва дар М05 ва М08 дар ҷувозхона ба ҷойи асп кор мефармояд. Дар М09 бошад қассобро дар даруни ҷувол андохта, ба шавҳараш

мефармояд, ки «ахлот» - ро бурда партояд. Дар роҳ қассоб ба зорӣ даромада ба шавҳари зан пул медиҳад ва аз ин бало раҳо меёбад.

Дар шаклҳои гуногун омадани мотивҳои афсонаи «Зани ҳилагар» бесабаб нест. Азбаски афсона ҳаҷман калон ва дар он лаҳзаҳои такрор зиёданд, онро айнан дар хотир гирифтани душвор аст. Бинобар ин баъзе гӯяндагон эпизодҳои такрориро пай дар пай наовардаанд. Мотиви «Ҷазо додани қассоб» дар матнҳо пасу пеш омадааст. Аммо қайд кардан лозим аст, ки ба ҷойи якдигар омадани эпизод, лаҳза ва пешу қафо омадани қаҳрамонҳои манфӣ хати сужети афсонаро халалдор насохта, мазмун ва ғояи афсонаро бетағйир нигоҳ медорад.

Мотиви панҷум. «Рафтани зан ба назди савдогар». Мотиви мазкур дар нусхаҳои М01-М02-М07-М10-М11-М12-М16-М21-М22-М23-М24-М25-М26-М30-М31-М35 дучор меояд.

Рӯзи дигар зан боз либосашро пӯшида, худро оро дода ба бозор, назди савдогар (биринҷфурӯш) меравад.

– Ака, гуфт, биринҷът чандай?

Нига кард (савдогар) гуфт: Хоҳаръм бозори шарията хор кардӣ, зан ба бозор намиёя.

– Э, ака, одама зур наёя бозор миёя?

– Чӣ зурумад дорӣ?

– Гуфт:

– Шу надорум.

Гуфт:

– Мара намегирӣ?

Гуфт:

– Мара, ки бъгирӣ, ма сад бор дар кафи пот мембъръм.

Савдогар хурсанд шуда ба зан чизу чораи зиёд медиҳад ва хоҳиши ба хонаи ӯ меҳмон шуданро мекунад. Зан розӣ шуда, ба хонааш бармегардад.

Мотиви панҷум дар ҳамин шакл дар 15 матн ба чашм мерасад, вале номи қаҳрамонҳо (савдогар) дар ин нусхаҳо тағйир ёфта меистад. Агар зан дар М11, М12, М21, М30 ба назди савдогар равад, дар М02 ва М25 ба назди нонфурӯш, дар М24, М26 ба назди баззоз, М16, М23 ба назди баққол, М04 сарроф, М19 собунфурӯш, М13 ангурфурӯш, М12 наботфурӯш, М17 бахмалфурӯш, М10 дӯкандори бой, М22, М35 биринҷфурӯш меравад. Сабаби гуногун будани мотивҳо ва тағйир ёфтани қаҳрамонҳо агар, аз як тараф, ба қувваи ҳофиза ва истеъдоду маҳорати гӯяндагон алоқаманд бошад, аз тарафи дигар, ба мавқеи ҷуғрофӣ, сохти иқтисодӣ ва иҷтимоии маҳалҳо низ вобаста аст.

Мотиви шашум. «Ҷазо додани зан савдогарро». Ин мотив дар нусхаҳои М01-М02-М07-М10-М11-М12-М16-М21-М22-М23-М24-М25-М26-М30-М31-М35 омадааст.

Шаб савдогар ба хонаи зан меояд. Зан аз омадани савдогар шавҳарашро огоҳ менамояд. Савдогар ба хона молу чизи бисёре меорад. Зан молу чизҳоро гирифта, савдогарро ба хона даъват менамояд ва барояш дастархон меорояд. Дар ҳамин асно шавҳари зан дарро мекубад. Савдогар қариб дилкаф шуда, кӣ будани он шахсро мепурсад. Зан дар ҷавоб «ай сохтӣш, ки овози шумай» мегӯяд.

Савдогар аз зан илтиҷо менамояд то илоҷи пинҳоншавии ӯро пайдо намояд. Зан «... мардака лъб-лъчи соф кад, ба пьшти рост дар сьтъмби саломгаҳ бастакъшъ рафт дара хуй кард». Мард ба хона даромада гӯё аз чизе хабар надошта бошад, хонаро аз назар гузаронида аз занаш мепурсад: «- И чияй дар танай сьтъмб?» Зан ба шавҳараш мефаҳмонад, ки дар набудани ӯ заминҷънбии саҳт шуду сутуни хона шикаст ва ҳамсоя ҳаминро ба ҷои «сьтъмб» оварда монд. Мард ба зан амр медиҳад, ки теша биёрад, то «гърмоша рьшт» кунад.

Тасвири ҷазодиҳии савдогар дар ҳама нусхаҳо як хел нест. Агар дар матнҳои M02-M07-M10-M11-M16-M25-M26 зан тамоми либосҳои савдогарро гирифта, ӯро луб-луч намуда, чун гусола дар пушти дар баста бошад, дар M30, M34 ӯро дар даруни кулии орд меандозад. Дар M06 савдогари бой дар даруни сабади нон ҷазо мебинад.

– Ҳай-ҳай кори нохуб шуд, маро дар як ҷо руст кунед, гуфт.

Шумора ба болои сар айлоқа мекунам.

Пас шуш омад, аз дар даромад.

– Афқот дорӣ?- гуфт.

Ҳо, тайёр аст.

Хуб, гуфт, гирифта биёр.

Ошро овард. Савдогари бой дар даруни сабади холи истодаст. Дарҳол мардак гуфт, «ошат бе нун?».

Гуфт, аз сабат худатон гиреду хӯред, дия.

Мардак даст дароз кард, гуфт:

– Эй, зан, о дар даруни сабат одам хобидааст, ку.

– Рӯяш сиё, ки ноноя бутун хӯрдаст, гӯед, гуфт зан.

Мотиви мазкур дар байни маводи мо ягона нусхаест, ки қаҳрамони манфии афсона дар даруни сабат ҷазо мебинад.

Мотиви ҳафтум. «Рафтани зан ба назди қозӣ». Мотиви мазкур яке аз қисмҳои асосӣ ва хеле ҷолиби афсона ба шумор меравад ва дар нусхаҳои M01- M02-M03-M04-M05-M06-M07-M08-M10-M12-M13-M17-M18-M19-M20-M22-M23-M24-M25-M26-M29-M31 вомехӯрад. Рафтани зан ба назди қозӣ ба ду тарз нақл шудааст. Дар M03, M04, M05, M18, M29 зан бевосита худаш ба назди қозӣ меравад ва ҷамлашро нишон медиҳад ва бо макру ҳилла пулу мол мерӯёнад. Дар M01-M02-M06-M07-M10-M12-M13-M17-M19-M22-M23-M24-M25-M26-M31-M35 бошад, занро ду қаҳрамони ҷабрдида – қассоб ва савдогар ба назди қозӣ бурда, ба ҷавобгарӣ кашидани мешаванд. «...чиба и одамора талаву тороҷ кардай?»

Зан дар ҷавоб мегӯяд:

Э, тахсир, хъдо накъна, то ҳоли и мардакора ба чашм дидагӣ нестъм. Ина ҳозир мебинъмшун.

Қозӣ ба гапи зан бовар карда, қассоб ва савдогарро тухматчӣ гуфта, ба зан ваъдаи дидор менамояд.

«Равед, ман намози асри ба шум мебиём».

Бегоҳи қозӣ почаҳои хърчина пьри молу матоҳ карда меҳмони зан мешавад.

Мотиви ҳафтум дар нусхаҳои M09-M14-M15-M16-M21-M27-M28-M30-M32-M33-M34 дучор наомад. Дар нусхаҳои M09-M34 қозӣ бо номи «домулло» ва дар M13 бо номи «ноиб» омадааст.

Мотиви ҳаштум. «Ҷазо додани зан қозиро». Ин мотив дар нусхаҳои M01-M02-M03-M04-M05-M06-M07-M08-M10-M12-M18-M19-M20-M22-M23-M24-M25-M26-M29-M31-M35 ҷой дорад.

Зан меҳмонро аз ҷилабъш гъръфт, фровард қозии тари вазнини лулара, дъстъ поша шишт, дар лави дегдун шиштаку бад гуфт, ки:

– Э қозӣ, як авқоти саридъстакӣ бъкнъм бъхъремъ баъд ана ҳамин ҷо як қорӣи ҳамсоя дорем биёрем ба никои мъсълмунӣ никомун мекъна, баъд ихтиёр дорӣ.

Қозӣ розигӣ дода, дар интизори тайёр шудани хӯрок мешавад. Дар ҳамин асно садои задани дар баланд мешавад.

Қозӣ гуфт:

– Кияй?

Зан дар ҷавоб:

– Ай афти овозу, ай афти шавкориҳову хезу шиштъш овози шумай.

Қозӣ тарсида (талхакаф), аз зан хоҳиш мекунад, ки ягон илоҷ ҷӯяд.

Зан бепарвоёна:

– Э, кори ту осон гапай. Яг говараи ҷағчағаи аноитрош доръм, сеюним метр дарозишай, як метр паҳмиш, миёръм бе сибаву бе събчик ҳамича ховът мекънъм. Мардак, ки умад пърсид, мегум, ки пас ай ту умедвор бъдъм, бача кардъм. Бачаҳакай хов. Одами шалпарай ховъш мебара, мехезен меравен – гуфта қозира луб-луч карда дар гаҳвора маҳкам мебандад.

Зану шавҳар ба хона даромада бо ҳам хӯрок меҳӯранд. Сипас шавҳар аз зан мепурсад, ки: «дар гаҳвора кӣ ҳаст?». Зан ҷавоб медиҳад, ки «вақти рафтани шумо ҳомиладор будам, шукри худо писардор шудем». Шавҳар хурсанд шуда хеста «писараш» -ро мебинад, ки риши писар сап-сафед, пойҳояш аз гаҳвора берун баромадаанд. Ё ба занаш мефармояд, ки теғ ва анбӯрро биёрад.

Шавҳар риши қозиро тарошида, дандонҳояшро бо анбӯр меканад ва барои овардани табар меравад. Қозӣ аз тарси он, ки аз пойҳояш ҷудо нашавад, хеста гаҳвора дар пушт мегурезад.

Мотиви ҷазо дидани қозӣ дар ҳамин шакл дар нусхаҳои M02-M05-M06-M07-M08-M10-M13-M17-M18-M19-M22-M25-M26-M31 низ чунин буда, дар нусхаҳои дигар ба тағйирот дучор меояд. Дар M12 қозӣ шавҳари занро кушта, ўро ба занӣ мегирад. Дар M20 зан персонажи манфиро ба сандуқ андохта ба бозор мебаррад. Дар M03-M04-M24 қозӣ ба мисли гӯсола дар пушти дар баста мешавад ва дар M29 мисли сандуқ ўро чорпоя монда дар болояш кӯрпа мегузорад.

Мотиви мазкур дар нусхаҳои M09, M11, M14, M16, M19, M21, M27, M28, M30, M32, M33, M34 вучуд надорад, сабаби асосии ин дар дигар шудани хати сюжет, номи қахрамонҳо ва нопурра будани баъзе мотивҳо аст.

Мотиви ҷазо додани қозӣ аз тарафи зан дар нусхаҳои дар дасти мо буда гуногун аст ва ин гуногунӣ ба ҳунари гӯяндагон, шароиту вазъияти нақл шудани афсона вобаста аст. Ин тағйиротҳо ба ғояи асосӣ ва сужети афсона таъсири манфӣ нарасонидаанд.

Мотиви нуҳум. «Барои қассосгирӣ ба хонаи зан омадани қассоб, савдогар ва қозӣ». Мотиви нуҳум дар нусхаҳои M01, M02, M03, M04, M05, M07, M08, M10, M13, M15, M16, M17, M21, M22, M23, M24, M25, M26, M29, M31, M35 (21 нусха) ба назар мерасад. Персонажҳои манфӣ: қассоб, савдогар ва қозӣ байни худ маслиҳат намуда, бо банд аз равшанӣ хонаи зан даромада, зан ва шавҳари ӯро кушта, пулу молашонро баргардонда гирифтани мешаванд. (M35) Ин мотив низ ҳангоми нақл ба дигаргунӣ дучор шудааст. Масалан, дар як қисм нусхаҳо: M04, M08, M15 мисли нусхаи муътадил ҷабрдидагон болои хонаро сӯроҳ карда, ба хона даромадани мешаванд. Дар нусхаҳои M01, M02, M05, M07, M13, M16, M22, M26, M31 бошад, аз таги хонаи зан нақб канда, бо роҳи зеризаминӣ меҳоҳанд ба хона дароянд. Дар матнҳои M06, M09, M11, M12, M14, M18, M19, M27, M28, M30, M32, M33, M34 бо сабабҳои гуногун ин мотив мушоҳида намешавад.

Мотиви даҳум. «Бори дуум аз тарафи зан ҷазо дидани қассоб, савдогар ва қозӣ». Мотиви даҳум дар нусхаҳои M01, M02, M03, M04, M05, M07, M08, M10, M13, M15, M16, M17, M21, M22, M23, M24, M25, M26, M29, M31, M35 (ҷамъ 21 нусха) дида мешавад. Зан дар нусхаи муътадил ва нусхаҳои M03, M04 ва M23 аз мақсади қассоб, савдогар ва қозӣ боҳабар гашта, бо аловҷӯб думбаи биринҷфурӯш, сипас қассоб ва ниҳоят қозиро месӯзонад. Дар нусхаҳои M01, M02, M05, M07, M10, M13, M15, M16, M17, M22, M24, M25, M26 ва M31 бошад, персонажҳо аз гӯшу бинӣ ва забонашон маҳрум мешаванд:

Шаб мебиёнд ба пеши хонаи заифа ҳарсеяшон. Якум қассоб гӯш мекунад. Заифа гӯши қассобро бурида ҳаво дод.

– Ӯҳ, ӯҳ карнаю сурнай зиёд будас, мегут, - сирро пинҳон дошта.

Савдогар каллаша тикондани мешавад, ки бинии савдогарро мебурад.

– Ӯҳ, ӯҳ бӯи атру бӯи мушк ба биним расид, гуфт савдогар сир бой надода.

Қозӣ каллаша андохт. Забони қозиро бурид заиф.

Дар M08 қозӣ ба ҷазои саҳт гирифтӣ шуда, дуи дигар гурехта меванд. Ҷазогирии такрорӣ дар M09, M21, M29 шакли дигарро гирифтааст. Зан ба шавҳар мефармояд, ки дар пушти дарвозаи ҳавлӣ чоҳ канад. Мард дар пушти дар чоҳ меканад. Шабонгоҳ, ки қассоб, савдогар ва қозӣ омада ба ҳавлӣ даромадани мешаванд, зану шавҳар дарвозаро якбора сар медиҳанд. Дарвоза кушода мешавад ва қассобу савдогару қозӣ ба чоҳ афтада ҳалок мегарданд.

Дар M35 ҷабрдидагон аз таги хонаи зан нақб канда ба хона даромадани мешаванд. Зан бо путки аз падар меросмонда аввал ба сари биринҷфурӯш, сипас қассоб ва ниҳоят қозӣ зада майда намуда, онҳоро ба ҳалокат мерасонад.

Мотивҳои иловагӣ. Дар маводи мавриди истифодаи мо мотивҳои иловагӣ низ воমেҳӯранд, ки онҳо шояд аз афсонаҳои дигар ба афсонаи «Зани ҳилагар» гузаштаанд. Гӯяндагон дар нақли худ онҳоро чунон истифода бурдаанд, ки шунаванда бегона будани онҳоро ба осонӣ пай бурда наметавонад. Сабаби ин ҳодиса гуногун аст. Афсонаи мавриди баҳс аз ҷиҳати ҳаҷм калон буда, такрорҳои зиёд дорад ва дар хотир нигоҳ доштани он на ба ҳар гӯянда муяссар

мегардад. Гӯянда ба ҷойи мотиви фаромӯшкардааш мотиви мувофиқро пайдо намуда нақл менамояд. Баъзан худи гӯянда низ аз кадом афсона будани онҳоро нафаҳмида мемонад ё гӯянда аз гӯяндаи дигар афсонаро дар ҳамин шакл шунидааст ва дар ҳамин шакл нақл мекунад. Ё ин ки гӯянда маҳорати гӯяндагии худаширо нишон додани шуда, мотивҳои афсонаи дигарро дар аввал ё дар охири афсонаи нақл мекардагаш ҳамроҳ намуда, диққати шунавандаи худро бештар ҷалб кардани мешавад. Сар задани чунин ҳолатҳо, яъне ҳодисаи аз як афсона ба афсонаи дигар гузаштани эпизод ё лаҳзаҳои ҷудогона (дар илми фолклоршиносӣ чунин ҳолатҳоро контаминатсия гӯянд - Ш.М.) дар маводи зерӣ таҳқиқи мо яке аз ҳодисаҳои хеле маъмул буда, дар афсонаҳои ҳаҷвии маишӣ ҷой доштани онҳоро собит менамояд. Дар нусхаи М01 мотиви иловагӣ дар аввали афсона чунин нақл шудааст: як бойбача ба тарзи меросӣ соҳиби замин мегардад. Ў заминро қисм-қисм фурухта пулашро сарф менамояд. Ниҳоят замини боқимондаро фурухта, пулашро гирифта ба хотири ба тичорат машғул шудан ба Кӯқанд меравад. Дар он ҷо бо се нобино ошно гашта, бо тарзи ноаён пули он се нафарро дуздида, ба хона баргашта ба занаш мегӯяд:

–Ман ҳамуққа пул карда омадам, туям пичи пул ёбӣ-чӣ.

Зани бойбача ба ин пешниҳод розӣ шуда, бо роҳи макру фиреб ба пулбӣ мебарояд.

Баъд аз овардани ин мотив, ки аз афсонаи дигар омадааст ё шояд худи гӯянда онро бофта бошад, сужети афсонаи «Зани ҳилагар» оғоз меёбад. Агар мо мотиви иловагии мазкурро гирифта партоем ҳам, ҳусну қубҳи афсона зарар намебинад.

Дар нусхаҳои М02 ва М03 низ чунин ҳолатҳо рух додаанд. Дар М04, М05, М21, М29 ва М35 бошад, мотивҳои иловагӣ дар охири афсона нақл шудаанд. Персонажҳои манфӣ, ки маротибаи дуюм барои гирифтани интиқом ба хонаи зан меоянд, зан онҳоро ба марг маҳкум намуда, барои гӯронидани онҳо мардикор даъват менамояд. Агар дар М04 ҷасади қассоб, савдогар ва қозиро мардикор гӯронида бошад, ин корро дар мотиви иловагии М05 «ғулом», дар М21 «миршаб», дар М29 «марди роҳгузар» ва дар М35 «марди узбак» ба иҷро расонидааст. Дар М09 мотиви иловагӣ ба ин тариқ омадааст: Сонӣ вай домуллоя хонаба шинонда шӯрбо меандозад. Ҳамту шиштагӣ будан, ки вай занак қайроқсанга танӯрба партофт. Вай домулло пурсид, ки:

– Вай санга чува аловба мепартоед?

Сонӣ заифа гуфт, ки:

– Мо меҳмони омадагӣя банди дилашба мечаспонем.

Сонӣ домулло авқота нахӯрда гурехт.

Дар нусхаҳои М07 ва М23 бошад, баъд аз маротибаи дуюм ҷазои сазовор гирифтани қассоб, савдогар ва қозӣ зану шавҳар онҳоро ба назди подшоҳ бурда «инҳо ғуломони мо ҳастанд, мо дар онҳо нишона дорем» - гуфта, ҷойҳои бо аловчӯб сӯзонида шудаашонро нишон дода, онҳоро ба худ ғулом карда мегиранд. Ҷабридагон пулу моли зиёд дода, аз ғуломӣ худашонро озод менамоянд.

Аз таҳлили муқоисавии мотивҳои асосӣ ва иловагии 35 нусхаи афсонаи «Зани ҳилагар» маълум гардид, ки мотивҳои мазкур сужети

ин афсонаро асос гузоштаанд, ки фишурдаи он ба ин қарор аст: зани порсои тоҷик бо шавҳараш зиндагонии муфлисона дорад. Вай бо ризоияти шавҳараш барои беҳтар кардани вазъи иқтисодии оилаашон роҳи фиребро пеш мегирад ва бо ҳамин роҳ аз бой, қассоб ва қозӣ чизҳои мавриди ниёзашонро ба даст меорад ва ҳамзамон муроду мақсади онҳоро барбод дода, дар ниҳояти кор ҳар сеяшонро на фақат шармандаю расво месозад, балки ба ҷазои саҳти ҷисмонӣ гирифтормекунад ва бо ҳамин ба муроду мақсадаш мерасад.

Агар сужети афсонаро бо тамоми ҷуъиёташ аз назар гузаронем мебинем, ки гӯяндагони халқӣ дар давоми садаҳои зиёд барои ба вучуд овардани он кӯшишҳои зиёде ба харҷ дода, қобилияту истеъдоди худро ба кор бурдаанд. Аз худи таҳлили мотивҳо ва персонажҳои афсона ҳам равшан мегардад, ки сужети он дар ташаккулу тақомули банду басти ин асари мардумӣ нақши умдае бозидааст. Ғалат намешавад, агар гӯем, ки сужети ин афсона барои яклухтии банду басти он омили асосӣ гардидааст, чӣ хеле ки дар афсонаҳои дигар низ ҳамин гуна аст. Яъне сюжет тамоми ҷуъиёти афсона – ҳодиса ва лаҳзаҳои ҷудогонаеро, ки барои тасвири қору кирдор ва амалиёти қахрамонон хеле заруранд, ба ҳам мепайвандад ва ҳамчунин маҷмӯи алоқа ва зиддияту муносибатҳои фардӣ байни персонажҳо ва хусусияти онҳоро инъикос менамояд. Аммо сужети ин афсона низ, чи тавре ки дар боло дидем, дар натиҷаи аз даҳон ба даҳон гузаштан тағйир ёфта, боиси ба вучуд омадани вариантҳо гардидааст. Ҳодисаи тағйир ёфтани қисматҳои алоҳидаи таркибии сужети ин афсона низ, пеш аз ҳама, ба истеъдоди ровӣ, яъне афсонагӯӣ алоқаманд аст. Яъне ҳар як гӯянда афсонаро мувофиқи ақидаю ҷаҳонбинӣ, қувваи ҳофиза, аз рӯйи шунид, истеъдоди шахсӣ ва шавқу завқи шунавандаи худ нақл кардааст. Аз ин ҷост, ки ҳамаи нусхаҳои афсона сифатан яксон нестанд ва аз ҷиҳати фаро гирифтани ҳодисаҳо дар як поя қарор надоранд: агар як қисми онҳо аз ҳар ҷиҳат пухта ва мукамал бошанд, қисми дигарашон нисбатан номукамал ва урёну беобуранганд. Аз рӯйи нусхаҳои ҳамин як афсона ҳам қазоват кардан мумкин аст, ки сужети афсонаҳоро ба сужети асарҳои бадеии хаттӣ-китобӣ, ки аз тарафи як кас эҷод мешаванд, ҳаргиз монанд кардан нашомад. Ҳодисаи тағйир ёфта истодани сюжет на фақат ба афсонаҳо, балки ба тамоми навъҳои дигари асарҳои фолклорӣ низ хос аст.

Адабиёт

1. Аарне, Томпсон – Aarne, Antti & S.Thompson. The Types of th Folktale. A classification and bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Marchentypen (FF Communicationc. No. 3) translated and enlager by Stits Thomps. Second Revision. Helsinki, 1973 (FFC 184).
2. Амонов Р. Лирикаи халқии тоҷик. – Душанбе: Дониш. – 1968. – 410 с.
3. Амонов Р. Афсонаи сеҳзорсола. - Душанбе. – 1973. – 40 с.
4. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқии тоҷик. – Душанбе: Маориф. – 1980. – 303 с.

5. Веселовский А.Н. Поэтика сюжетов. – Собранные сочинения: сер.1 (Поэтика; т.2. вып.1). – СПб: 1913. - 622 с.
6. Виноградов В.В. Сюжет и стиль. – Москва. – 1983. – 190 с.
7. Волков Р.М. Розыскания по сюжетосложению народной сказки. Т.1. – Одесса. – 1924. - 238с.
8. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ.1. Мураттибон И.Левин, Ҷ.Рабиев, М.Явич Мирзозода. – Москва: Наука. – 1981, 388 с.
9. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Маориф. – 1992.- 240 с.
10. Муродов Ф. Вариантнокии зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ. – 2001. – 110 с.
11. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф. – 1990.- 336 с.
12. Обидов Д. Афсонаҳои ҳаҷвии маишии тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш. – 1978. – 120 с.
13. Пропп В.Я. Морфология сказки. Изд. 2-е. – Москва: Наука. – 1969. – 168 с.
14. Рабиев Дж. Классификационное значение повествовательных средств таджикской народной прозы. - Опыт количественного анализа таджикского фольклора. Т.1 – Душанбе: Дониш. -1986. – с.67-121.
15. Улуг-заде Э.С. Таджикские четверостишие. – Опыт количественного анализа таджикского фольклора. – Т.1 – Душанбе: Дониш. –1986. – с.135-191.

Мирзоева Ш.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ 35 ВАРИАНТОВ СЮЖЕТА ОДНОЙ СКАЗКИ

(на примере таджикской сказки «Плутовка»)

В статье рассмотрена одна из актуальных проблем фольклористики, вариативность или приобретение новых вариантов фольклорных произведений, на примере 35 вариантов таджикской сказки «Плутовка». Факторы возникновения данного явления зависят от таланта, социального положения, общественной среды и личного творческого опыта сказителя.

Сюжет рассматриваемой сказки, как и сюжеты подобных фольклорных сказок, подвергался изменению в результате передачи сказки из уст в уста, и таким образом появились новые варианты. Изменения в сюжетах этой сказки зависят, прежде всего, от разновидности предсказания сказителями, то есть каждый сказитель пересказывает эту сказку соответственно своему видению и мировоззрению, собственной памяти и таланта, а также в соответствии с интересами своего слушателя и с учетом требования времени. При этом обязательно что-то добавляет от себя, либо чего-то упускает.

Очевидно, выше изложенное ни в коем случае не означает, что в результате интеллектуальной, художественной и творческой способности сказителей существенно меняется мотив этой сказки и прочих её вариантов.

Напротив, как нам показало сравнение мотивов сказки, несмотря на внесение изменений в различных вариантах сказки, основная её суть, цель и задача остались неизменными.

В статье использованы принципы исследования ряда русских и европейских фольклористов, которые взяли за основу метод правильного сравнительного исследования и анализа вариантов сказки не по сюжетам, а по мотивам.

Ключевые слова: таджикский фольклор, сказка, сюжет, мотив, персонаж, мясник, судья, торговец, вариант, колыбель, подсвечник, плутовка.

Mirzoeva Sh.

COMPARATIVE STUDY OF 35 VARIANTS THE PLOT OF A FAIRY TALE

(using the example of the Tajik folktale "Cheat")

The article considers one of the actual problems of folklore studies, the variability or acquisition of new variants of folklore works, using the example of 35 variants of the Tajik folktale "Cheat". The factors of occurrence of this phenomenon depends on the talent of the storyteller, the social situation, the social environment and the personal creative experience of the storyteller.

The plot of the folktale in question, as well as the plots of similar folklore tales, was changed as a result of the transfer of the folktale from mouth to mouth, and thus new variants appeared. Changes in the plots of this folktale depend, first of all, on the kind of prediction by storytellers, that is, each storyteller retells this tale according to his vision and worldview, his own memory and talent, as well as in accordance with the interests of his listener and taking into account the requirements of time. At the same time, he necessarily adds something from himself, or misses something.

Obviously, the above does not in any way mean that as a result of the intellectual, artistic and creative ability of the storytellers, the motive of this folktale and its other variants changes significantly.

On the contrary, as a comparison of the motives of the folktale showed us, despite the changes in various versions of the folktale, its main essence, purpose and task remained unchanged.

The article uses the principles of research of a number of Russian and European folklorists, who took as a basis the method of correct comparative research and analysis of folktale variants not by plots, but by motives.

Keywords: Tajik folklore, folktale, plot, motive, character, butcher, judging, merchant, variant, cradle, candlestick, cheat.

ТДУ: 37тоҷик+008+39тоҷик+9тоҷик+398

Исмаилова С.

ОРМОНҲОИ ТАХТУ ТОҶДОРӢ ДАР РАСМУ ОӢИИҲОИ ТОҶИӢӢ

Расму ойинҳои тоҷикӣ аз гаҳворабандон сар карда, то маросими азодорӣ ифодагари таърихи фарҳангу иҷтимоӣ ва ормонҳои миллианд. Боиси таассуф аст, ки одобу русуми қадимаи мо, ки дар деҳоту маҳалҳо то имрӯз маъмул мебошанд, аз назарҳо дур монда, оҳиста-оҳиста аз байн мераванд. Барои ҳифзу эҳёи онҳо чораҳо заруранд, зеро ин расму ойинҳо гувоҳ аз таърихи фарҳанги тоҷдорӣ тоҷикон мебошанд.

Мо миллате ҳастем, ки "Шоҳнома" дорем. Вучуд доштани ҳар як одобу русуми дар "Шоҳнома" инъикосшуда дар байни мардуми тоҷик бори дигар собиткунандаи он аст, ки "Шоҳнома" аз мост.

Дар ин мақола чандин масъала мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд: нахуст вожаҳои ифодагари амал, шахс, ҳешутаборӣ, ашӯ, эҳсосоти ҳолат, муҳиту авзоъ, баъдан, таҳлили сурудҳои тӯёна ва маросими издивоҷ зикр шудаанд. Шарҳи мафҳумҳои гаҳвора ва тоҷу тахт нишон дод, ки тоҷикон аз қадим мардуми фарҳангсоз, ҷӯянда ва соҳиби тоҷу тахти шоҳӣ будаанд ва ин маъниҳо дар ашӯри шоирони классики форс-тоҷик ва намунаҳои эҷодӣи шифоҳии тоҷикон васеъ инъикос шудаанд. Маросими гаҳворабандон, шаҳчаҳд, шаҳтоз, маросими пеши тахт, сартарошон, бозиҳои бачагонаи "подшоҳбозӣ", "подшоҳу вазир" ва монанди инҳо дар таркиби худ мазмуни тахту тоҷдорӣ ниёгонамонро бозтоб кардаанд. Ҳамчунин ифодаҳои зиёд дар байни тоҷикон мустаъмал мебошанд, ки ифодагари тоҷдорӣю тахтшиносии аҷдоди мо мебошанд.

Дар маросимҳои гуногуни мардуми тоҷик боқӣ мондани ин ҳама унсурҳо, нахуст маънои гиромӣ доштани ойини бостонӣ буда, баъдан шаҳодати фарҳанги баланд доштани мардуми тоҷдор аст.

Калидвожаҳо: *тоҷикон, фарҳанг, тахт, тоҷ, гаҳвора, маросимҳои арӯсӣ, ойин, шах, подшоҳ, тоҷдорӣ, "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ.*

Расму ойин чун омили муҳими ҳаёти мардум ягона василаест, ки пайванди аслҳоро тавассути наслҳо таъмин мекунад. Он урфу одат таъриху сарнавишт, муҳиту мавқеият, равобиту қаринӣ ва тамоюлоти кешиву мазҳабии мардумонро дар марҳалаҳои гуногуну мухталиф инъикос менамояд ва дар ин замина силсилаи вожаву ифодаҳо чун истилоҳоти баёнгари суннату анъанаҳо дар масири таърих эҷод мешаванд. Тавассути таҳлилу баррасии забоншиносии чунин истилоҳот аз зухуру ташаккул ва рушду интишори расму ойинҳо дар муҳиту доираи ин ё он халқу қавм огоҳ гашта, истилоҳоти мазкур дар шинохту муқаррар намудани тафовуту умумият ва муштарақоти қавму халқиятҳо нақши муҳим доранд.

Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ дар солҳои охир олимони ба таҳқиқоти этнолингвисти (забоншиносии мардумшинохтӣ) таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуда истодаанд [ниг. 2, 3; 4; 6; 9; 12; 14].

Аз чумла, Маҳмуди Ранҷбар ва Ҳидоятullo Сутуда дар асарашон "Мардумшиносӣ" этнографияро як чузъи инсоншиносӣ қайд намуда, менигоранд: "Инсоншиносӣ мутолиаи навъи инсон аст дар ҳама маконҳо ва тамоми замонҳо ва низ тавлиди дониш аст дар бораи инсон ва рафтораш. Дарвоқеъ, инсоншиносиро метавон мутолиаи инсон дар иртибот бо хостгоҳ, тавзеъ, табақабандии наҷодӣ, равобити иҷтимоӣ ва муҳитӣ, вижагиҳои ҷисмонӣ ва фарҳангӣ таъриф кард" [5, с. 3]. Дар ҳамин замина лозим донистем, ки ба суннати тоҷдорӣ тоҷикон аз "Шоҳнома" то рӯзгори мо назаре андозем. Дар бораи ормонҳои тоҷдорӣ тоҷики сарафроз ва мавриди истифодаи тоҷу тахт дар "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ ва ҳифзи ин арзишҳо дар урфу одати мардуми тоҷик фикрҳои ҷудогона ва пароканда ба назар расанд ҳам, вале дар маҷмӯъ дар атрофи ин мавзӯи ниҳоят муҳим таҳқиқоти мукаммале ба анҷом нарасидааст.

Гаҳвора - тахти навзод. Расму ойинҳои тоҷикӣ аз гаҳворабандон оғоз шуда, то маросими азодорӣ ифодагари фарҳанг ва ормонҳои миллианд. Гаҳвора аз вожаи "гоҳ" ("гаҳ"), мисли боргоҳу даргоҳ, бо пасванди монандсозии **-вор** ва пасванди калимасози **-а** ташкил шуда, маънои мисли тахт ё ҳаммонанди тахти шоҳро дорад. Зебу зинате, ки дар гаҳвора истифода мешавад, назираш танҳо тахти подшоҳист. Маросими гаҳворабандон низ дар ягон миллати дунё бо чунин шукӯҳу шаҳомат гузаронида намешавад. Маросиме алоҳида барои тахти аввалини тоҷик – гаҳвора таъйин намудан ва арҷгузори он ормони нахустини тоҷдорист.

Гаҳворабахш гарчанде солҳои ахир маҳдудшуда бошад ҳам, новобаста аз ин, дар рӯзи нахустини таваллуд, дар дохили гаҳвора ба ворисони соҳиби ҳаққи подшоҳӣ бахшидани ҳаққи меросӣ аст. Гаҳворабахш бо бегона намешавад, ин аҳди бо худӣ аст. Ниғаҳдорӣ ва ҳифзи тахту сарвату давлат ҳамеша масъулияти баландро талаб мекард, ки дар тамоми давра замонҳо дар монархияи подшоҳӣ дида мешавад. Дар "Шоҳнома" низ худи маросими гаҳворабахш набошад ҳам, додани тоҷу тахт ба насли худӣ масъалаи дараҷаи аввал ҳисобида мешавад. Яъне, тахти Эронзамин бояд фақат ба авлоди каён дода шавад. Ин аст, ки Рустам барои овардани Кайқубод аз Албурзкӯҳ заҳматҳо мекашад. Ана аз куҷо сарчашма дорад маросими гаҳворабахш. Бояд гуфт, ки дар ягон қавму миллати дунё ин маросим бо ин шукӯҳ нест, ба он сабаб, ки ба ойини тоҷдорӣ хос аст.

Маросими пеши тахт. Ойинҳои тӯӣ арӯсӣ бо мақсад сурат гирифта, як ҷаҳон маънӣ доранд, вале миёни онҳо маросими пеши тахт хеле ҷолиб ва тоҷикона аст. Чун ба урфу одати мардум, махсусан, маросими тӯӣ хурсандӣ ё издивоҷ менигарем, мебинем, ки ҳама амалу кирдору саъю талош барои соҳиб шудан ба тахту тоҷ, албатта, тахту тоҷи рамзӣ равона шудааст. Ҳар як оилаи тоҷик мекӯшад, ки хонаи ӯ боргоҳ бошад, зинату ороиши дарбори шоҳ, ки дар "Шоҳнома" васф ёфтааст, дар хонадони ҳар нафар ба мушоҳида мерасад. То маросими пеши тахт ду ойини озодаи дигар бо номи *сартарошон* (барои шаҳ) ва *саршӯвон* (барои арӯс) хеле муҳим аст. Яъне ин ду нафарро барои пеши тахт баровардан нахуст озодаву зебо мекунанд.

